श्रीपरमात्मने नमः
वसुदेवसुतं देवं, कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकीपरमानन्दं, कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ।१।
मूकं करोति वाचालं, पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे, परमानन्दमधवम् ।२।

अथ श्रीमद् भगवद्गीता

अथ प्रथमोऽध्यायः

अर्जुनविषादयोगः

धृतराष्ट्र उवाच
धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे, समवेता युयुत्सवः ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव, किम् अकुर्वत संजय ।१.१।
संजय उवाच
दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं, व्यूढं दुर्योधनस् तदा ।
आचार्यम् उपसंगम्य, राजा वचनम् अब्रवीत् ।१.२।
पश्यैतां पाण्डुपुत्राणाम् , आचार्य महतीं चमूम् ।
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण, तव शिष्येण धीमता ।।३।।
अत्र शूरा महेष्वासा, भीमार्जुनसमा युधि ।
युयुधानो विराटश्च, द्रुपदश्च महारथः ।१.४।
धृष्टकेतुश् चेकितानः, काशिराजश्च वीर्यवान् ।
पुरुजित् कुन्तिभोजश्च, शैब्यश्च नरपुङ्गवः ।१.५।
युधामन्युश्च विक्रान्त, उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च, सर्व एव महारथाः ।१.६।
भवान् भीष्मश्च कर्णश्च, कृपश्च समितिंजयः ।
अश्वत्थामा विकर्णश्च, सौमदत्तिस् तथैव च ।१.८।
अपर्याप्तं तद् अस्माकं, बलं भीष्माभिरक्षितम् ।
पर्याप्तं त्विदम् एतेषां, बलं भीमाभिरक्षितम् ।१.१०।
अयनेषु च सर्वेषु, यथाभागम् अवस्थिताः ।
भीष्मम् एवाभिरक्षन्तु, भवन्तः सर्व एव हि ।१.११।
तस्य संजनयन् हर्षं, कुरुवृद्धः पितामहः ।
सिंहनादं विनद्योच्चैः, शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ।१.१२।
ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च, पणवानकगोमुखाः ।
सहसैवाभ्यहन्यन्त, स शब्दस् तुमुलोऽभवत् ।१.१३।
ततः श्वेतैर् हयैर् युक्ते, महति स्यन्दने स्थितौ ।
माधवः पाण्डवश्चैव, दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ।१.१४।
पाञ्चजन्यं हृषीकेशो, देवदत्तं धनंजयः ।
पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं, भीमकर्मा वृकोदरः ।१.१५।
अनन्तविजयं राजा, कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
नकुलः सहदेवश्च, सुघोषमणिपुष्पकौ ।१.१६।
काश्यश्च परमेष्वासः, शिखण्डी च महारथः ।
धृष्टद्युम्नो विराटश्च, सात्यकिश्चापराजितः ।१.१७।
द्रुपदो द्रौपदेयाश्च, सर्वशः पृथिवीपते ।
सौभद्रश्च महाबाहुः, शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक् ।१.१८।
स घोषो धार्तराष्ट्राणां, हृदयानि व्यदारयत् ।
नभश्च पृथिवीं चैव, तुमुलो व्यनुनादयन् ।१.१९।
अथ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा, धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते, धनुर् उद्यम्य पाण्डवः ।१.२०।
हृषीकेशं तदा वाक्यम् इदम् आह महीपते ।
सेनयोर् उभयोर् मध्ये, रथं स्थापय मेऽच्युत ।१.२१।
यावद् एतान् निरीक्षेऽहं, योद्धुकामान् अवस्थितान् ।
कैर् मया सह योद्धव्यम् , अस्मिन् रणसमुद्यमे ।१.२२।
योत्स्यमानान् अवेक्षेऽहं, य एतेऽत्र समागताः ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर् , युद्धे प्रियचिकीर्षवः ।१.२३।
संजय उवाच
एवम् उक्तो हृषीकेशो, गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोर् उभयोर् मध्ये, स्थापयित्वा रथोत्तमम् ।१.२४।
भीष्मद्रोणप्रमुखतः, सर्वेषां च महीक्षिताम् ।

उवाच पार्थ पश्यैतान् , समवेतान् कुरून् इति ।१.२५।
तत्रापश्यत् स्थितान् पार्थः, पितृन् अथ पितामहान्
आचार्यान् मातुलान् भ्रातृन् , पुत्रान् पौत्रान् सखींस् तथा
श्वशुरान् सुहृदश्चैव, सेनयोर् उभयोर् अपि ।
तान् समीक्ष्य स कौन्तेयः, सर्वान् बन्धून् अवस्थितान्
कृपया परयाविष्टो, विषीदन्न् इदम् अब्रवीत् ।
दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण, युयुत्सुं समुपस्थितम् ।१.२८।
सीदन्ति मम गात्राणि, मुखं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च शरीरे मे, रोमहर्षश्च जायते ।१.२९।
गाण्डीवं स्रंसते हस्तात् , त्वक् चैव परिदह्यते ।
न च शक्नोम्य् अवस्थातुं, भ्रमतीव च मे मनः ।१.३०।
निमित्तानि च पश्यामि, विपरीतानि केशव ।
न च श्रेयोऽनुपश्यामि, हत्वा स्वजनम् आहवे ।१.३१।
न काङ्क्षे विजयं कृष्ण, न च राज्यं सुखानि च ।
किं नो राज्येन गोविन्द, किं भोगैर् जीवितेन वा ।१.३२।
येषाम् अर्थे काङ्क्षितं नो, राज्यं भोगाः सुखानि च ।
त इमेऽवस्थिता युद्धे, प्राणांस् त्यक्त्वा धनानि च ।
आचार्याः पितरः पुत्रास् , तथैव च पितामहाः ।
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः, श्यालाः संबन्धिनस् तथा ।१.३४।
एतान् न हन्तुम् इच्छामि, घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य, हेतोः किं नु महीकृते ।१.३५।
निहत्य धार्तराष्ट्रान् नः, का प्रीतिः स्याज् जनार्दन ।
पापम् एवाश्रयेद् अस्मान् , हत्वैतान् आततायिनः ।१.३६।
तस्मान् नार्हा वयं हन्तुं, धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धवान् ।
स्वजनं हि कथं हत्वा, सुखिनः स्याम माधव ।१.३७।
यद्यप्येते न पश्यन्ति, लोभोपहतचेतसः ।
कुलक्षयकृतं दोषं, मित्रद्रोहे च पातकम् ।१.३८।
कथं न ज्ञेयम् अस्माभिः, पापाद् अस्मान् निवर्तितुम् ।
कुलक्षयकृतं दोषं, प्रपश्यद्भिर् जनार्दन ।१.३९।
कुलक्षये प्रणश्यन्ति, कुलधर्माः सनातनाः ।
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नम् , अधर्मोऽभिभवत्युत ।१.४०।
अधर्माभिभवात् कृष्ण, प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय, जायते वर्णसंकरः ।१.४१।
संकरो नरकायैव, कुलघ्नानां कुलस्य च ।
पतन्ति पितरो ह्येषां, लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ।१.४२।
दोषैर् एतैः कुलघ्नानां, वर्णसंकरकारकैः ।
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः, कुलधर्माश्च शाश्वताः ।१.४३।
उत्सन्नकुलधर्माणां, मनुष्याणां जनार्दन ।
नरकेऽनियतं वासो, भवतीत्यनुशुश्रुम ।१.४४।
अहो बत महत् पापं, कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
यद् राज्यसुखलोभेन, हन्तुं स्वजनम् उद्यताः ।१.४५।
यदि माम् अप्रतीकारम् , अशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस् , तन् मे क्षेमतरं भवेत् ।१.४६।
संजय उवाच
एवम् उक्त्वाऽर्जुनः संख्ये, रथोपस्थ उपाविशत् ।
विसृज्य सशरं चापं, शोकसंविग्नमानसः ।१.४७।

ॐ तत्सदिति अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

२. सांख्ययोगः

संजय उवाच
तं तथा कृपयाविष्टम् , अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।
विषीदन्तम् इदं वाक्यम् , उवाच मधुसूदनः ।२.१।
श्रीभगवानुवाच
कुतस्त्वा कश्मलम् इदं, विषमे समुपस्थितम् ।
अनार्यजुष्टम् अस्वर्ग्यम् , अकीर्तिकरम् अर्जुन ।२.२।
क्लैब्यं मा स्म गमः पार्थ, नैतत् त्वय्य् उपपद्यते ।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं, त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ।२.३।

अर्जुन उवाच
कथं भीष्मम् अहं संख्ये, द्रोणं च मधुसूदन ।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि, पूजार्हाव् अरिसूदन ।२.४।
गु रून् अहत्वा हि महानुभावान्
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यम् अपीह लोके ।
हत्वार्थकामांस् तु गुरून् इहैव
भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ।२.५।
न चैतद् विद्मः कतरन् नो गरीयो
यद् वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यान् एव हत्वा न जिजीविषामस्
तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ।२.६।
कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।
यच्छ्रेयः स्यान् निश्चितं ब्रूहि तन् मे
शिष्यस् तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ।२.७।
न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्
यच्छोकम् उच्छोषणम् इन्द्रियाणाम् ।
अवाप्य भूमाव् असपत्नम् ऋद्धं
राज्यं सुराणाम् अपि चाधिपत्यम् ।२.८।
संजय उवाच
एवम् उक्त्वा हृषीकेशं, गुडाकेशः परंतप ।
न योत्स्य इति गोविन्दम् , उक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ।२.९।
तम् उवाच हृषीकेशः, प्रहसन्न् इव भारत ।
सेनयोर् उभयोर् मध्ये, विषीदन्तम् इदं वचः ।२.१०।
श्रीभगवानुवाच
अशोच्यान् अन्वशोचस् त्वं, प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।
गतासून् अगतासूंश्च, नानुशोचन्ति पण्डिताः ।२.११।
न त्वेवाहं जातु नासं, न त्वं नेमे जनाधिपाः ।
न चैव न भविष्यामः, सर्वे वयम् अतः परम् ।२.१२।
देहिनोऽस्मिन् यथा देहे, कौमारं यौवनं जरा ।
तथा देहान्तरप्राप्तिर् , धीरस् तत्र न मुह्यति ।२.१३।
मात्रास्पर्शास् तु कौन्तेय, शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽनित्यास् , तांस् तितिक्षस्व भारत ।२.१४।
यं हि न व्यथयन्त्येते, पुरुषं पुरुषर्षभ ।
समदुःखसुखं धीरं, सोऽमृतत्वाय कल्पते ।२.१५।
नासतो विद्यते भावो, नाभावो विद्यते सतः ।
उभयोर् अपि दृष्टोऽन्तस् , त्व् अनयोस् तत्त्वदर्शिभिः ।२.१६
अविनाशि तु तद् विद्धि, येन सर्वम् इदं ततम् ।
विनाशम् अव्ययस्यास्य, न कश्चित् कर्तुम् अर्हति ।२.१७।
अन्तवन्त इमे देहा, नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।
अनाशिनोऽप्रमेयस्य, तस्माद् युध्यस्व भारत ।२.१८।
य एनं वेत्ति हन्तारं, यश्चैनं मन्यते हतम् ।
उभौ तौ न विजानीतो, नायं हन्ति न हन्यते ।२.१९।
न जायते म्रियते वा कदाचिन्
नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ।२.२०।
वेदाविनाशिनं नित्यं, य एनम् अजम् अव्ययम् ।
कथं स पुरुषः पार्थ, कं घातयति हन्ति कम् ।२.२१।
वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्य्
अन्यानि संयाति नवानि देही ।२.२२।
नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः ।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ।२.२३।
अच्छेद्योऽयम् अदाह्योऽयम् , अक्लेद्योऽशोष्य एव च ।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुर् , अचलोऽयं सनातनः ।२.२४।
अव्यक्तोऽयम् अचिन्त्योऽयम् , अविकार्योऽयम् उच्यते ।

तस्माद् एवं विदित्वैनं, नानुशोचितुम् अर्हसि ।२.२५।
अथ चैनं नित्यजातं, नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।
तथापि त्वं महाबाहो, नैवं शोचितुम् अर्हसि ।२.२६।
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर् , ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्माद् अपरिहार्येऽर्थे, न त्वं शोचितुम् अर्हसि ।२.२७।
अव्यक्तादीनि भूतानि, व्यक्तमध्यानि भारत ।
अव्यक्तनिधनान्येव, तत्र का परिदेवना ।२.२८।
आश्चर्यवत् पश्यति कश्चिद् एनम्
आश्चर्यवद् वदति तथैव चान्यः ।
आश्चर्यवच्चैनम् अन्यः शृणोति
श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ।२.२९।
देही नित्यम् अवध्योऽयं, देहे सर्वस्य भारत ।
तस्मात् सर्वाणि भूतानि, न त्वं शोचितुम् अर्हसि ।२.३०।
स्वधर्मम् अपि चावेक्ष्य, न विकम्पितुम् अर्हसि ।
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत् , क्षत्रियस्य न विद्यते ।२.३१।
यदृच्छया चोपपन्नं, स्वर्गद्वारम् अपावृतम् ।
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ, लभन्ते युद्धम् ईदृशम् ।२.३२।
अथ चेत् त्वम् इमं धर्म्यं, संग्रामं न करिष्यसि ।
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च, हित्वा पापम् अवाप्स्यसि ।२.३३।
अकीर्तिं चापि भूतानि, कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
संभावितस्य चाकीर्तिर् , मरणाद् अतिरिच्यते ।२.३४।
भयाद् रणाद् उपरतं, मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
येषां च त्वं बहुमतो, भूत्वा यास्यसि लाघवम् ।२.३५।
अवाच्यवादांश्च बहून् , वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
निन्दन्तस् तव सामर्थ्यं, ततो दुःखतरं नु किम् ।२.३६।
हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं, जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
तस्माद् उत्तिष्ठ कौन्तेय, युद्धाय कृतनिश्चयः ।२.३७।
सुखदुःखे समे कृत्वा, लाभालाभौ जयाजयौ ।
ततो युद्धाय युज्यस्व, नैवं पापम् अवाप्स्यसि ।२.३८।
एषा तेऽभिहिता सांख्ये, बुद्धिर् योगे त्व् इमां शृणु ।
बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ, कर्मबन्धं प्रहास्यसि ।२.३९।
नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति, प्रत्यवायो न विद्यते ।
स्वल्पम् अप्य् अस्य धर्मस्य, त्रायते महतो भयात्
व्यवसायात्मिका बुद्धिर् , एकेह कुरुनन्दन ।
बहुशाखा ह्य् अनन्ताश्च, बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ।२.४१।
याम् इमां पुष्पितां वाचं, प्रवदन्त्य् अविपश्चितः ।
वेदवादरताः पार्थ, नान्यद् अस्तीति वादिनः ।२.४२।
कामात्मानः स्वर्गपरा, जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
क्रियाविशेषबहुलां, भोगैश्वर्यगतिं प्रति ।२.४३।
भोगैश्वर्यप्रसक्तानां, तयापहृतचेतसाम् ।
व्यवसायात्मिका बुद्धिः, समाधौ न विधीयते ।२.४४।
त्रैगुण्यविषया वेदा, निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो, निर्योगक्षेम आत्मवान् ।२.४५।
यावानर्थ उदपाने, सर्वतः संप्लुतोदके ।
तावान् सर्वेषु वेदेषु, ब्राह्मणस्य विजानतः ।२.४६।
कर्मण्येवाधिकारस्ते, मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्मफलहेतुर् भूर् , मा ते सङ्गोऽस्त्व् अकर्मणि ।२.४७।
योगस्थः कुरु कर्माणि, सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा, समत्वं योग उच्यते ।२.४८।
दूरेण ह्यवरं कर्म, बुद्धियोगाद् धनंजय ।
बुद्धौ शरणम् अन्विच्छ, कृपणाः फलहेतवः ।२.४९।
बुद्धियुक्तो जहातीह, उभे सुकृतदुष्कृते ।
तस्माद् योगाय युज्यस्व, योगः कर्मसु कौशलम् ।२.५०।
कर्मजं बुद्धियुक्ता हि, फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः, पदं गच्छन्त्य् अनामयम् ।२.५१।
यदा ते मोहकलिलं, बुद्धिर् व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं, श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ।२.५२।
श्रुतिविप्रतिपन्ना ते, यदा स्थास्यति निश्चला ।

समाधावचला बुद्धिस् , तदा योगम् अवाप्स्यसि ।२.५३।
अर्जुन उवाच
स्थितप्रज्ञस्य का भाषा, समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत, किम् आसीत व्रजेत किम् ।२.५४।
श्रीभगवानुवाच
प्रजहाति यदा कामान् , सर्वान् पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येव् आत्मना तुष्टः, स्थितप्रज्ञस् तदोच्यते ।२.५५।
दुःखेष्व् अनुद्विग्नमनाः, सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः, स्थितधीर् मुनिर् उच्यते ।२.५६।
यः सर्वत्रानभिस्नेहस् , तत् तत् प्राप्य शुभाशुभम् ।
नाभिनन्दति न द्वेष्टि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।२.५७।
यदा संहरते चायं, कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस् , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।२.५८।
विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य, परं दृष्ट्वा निवर्तते ।२.५९।
यततो ह्यपि कौन्तेय, पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि, हरन्ति प्रसभं मनः ।२.६०।
तानि सर्वाणि संयम्य, युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।२.६१।
ध्यायतो विषयान् पुंसः, सङ्गस् तेषूपजायते ।
सङ्गात् संजायते कामः, कामात् क्रोधोऽभिजायते
क्रोधाद् भवति संमोहः, संमोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो, बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ।२.६३।
रागद्वेषवियुक्तैस्तु, विषयान् इन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर् विधेयात्मा, प्रसादम् अधिगच्छति ।२.६४।
प्रसादे सर्वदुःखानां, हानिर् अस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु, बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ।२.६५।
नास्ति बुद्धिर् अयुक्तस्य, न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शान्तिर् , अशान्तस्य कुतः सुखम् ।२.६६।
इन्द्रियाणां हि चरतां, यन् मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां, वायुर् नावम् इवाम्भसि ।२.६७।
तस्माद् यस्य महाबाहो, निगृहीतानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस् , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।२.६८।
या निशा सर्वभूतानां, तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि, सा निशा पश्यतो मुनेः ।२.६९।
आपूर्यमाणम् अचलप्रतिष्ठं
समुद्रम् आपः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिम् आप्नोति न कामकामी ।२.७०।
विहाय कामान् यः सर्वान् , पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः, स शान्तिम् अधिगच्छति ।२.७१।
एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ, नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वाऽस्याम् अन्तकालेऽपि, ब्रह्मनिर्वाणम् ऋच्छति

ॐ तत्सदिति सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः

३. कर्मयोगः
अर्जुन उवाच
ज्यायसी चेत् कर्मणस् ते, मता बुद्धिर् जनार्दन ।
तत् किं कर्मणि घोरे मां, नियोजयसि केशव ।३.१।
व्यामिश्रेणेव वाक्येन, बुद्धिं मोहयसीव मे ।
तद् एकं वद निश्चित्य, येन श्रेयोऽहम् आप्नुयाम् ।३.२।
श्रीभगवानुवाच
लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा, पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।
ज्ञानयोगेन सांख्यानां, कर्मयोगेन योगिनाम् ।३.३।
न कर्मणाम् अनारम्भान् , नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।
न च संन्यसनाद् एव, सिद्धिं समधिगच्छति ।३.४।
न हि कश्चित् क्षणमपि, जातु तिष्ठत्य् अकर्मकृत् ।

कार्यते ह्य् अवशः कर्म, सर्वः प्रकृतिजैर् गुणैः ।३.५।
कर्मेन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् ।
इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा, मिथ्याचारः स उच्यते ।३.६।
यस् त्व् इन्द्रियाणि मनसा, नियम्यारभतेऽर्जुन ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगम् , असक्तः स विशिष्यते ।३.७।
नियतं कुरु कर्म त्वं, कर्म ज्यायो ह्य् अकर्मणः ।
शरीरयात्रापि च ते, न प्रसिद्ध्येद् अकर्मणः ।३.८।
यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र, लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।
तदर्थं कर्म कौन्तेय, मुक्तसङ्गः समाचर ।३.९।
सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा, पुरोवाच प्रजापतिः ।
अनेन प्रसविष्यध्वम् , एष वोऽस्त्व् इष्टकामधुक्
देवान् भावयतानेन, ते देवा भावयन्तु वः ।
परस्परं भावयन्तः, श्रेयः परम् अवाप्स्यथ ।३.११।
इष्टान् भोगान् हि वो देवा, दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।
तैर् दत्तान् अप्रदायैभ्यो, यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ।३.१२।
यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो, मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्व् अघं पापा, ये पचन्त्यात्मकारणात् ।३.१३।
अन्नाद् भवन्ति भूतानि, पर्जन्याद् अन्नसंभवः ।
यज्ञाद् भवति पर्जन्यो, यज्ञः कर्मसमुद्भवः ।३.१४।
कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि, ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।
तस्मात् सर्वगतं ब्रह्म, नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ।३.१५।
एवं प्रवर्तितं चक्रं, नानुवर्तयतीह यः ।
अघायुर् इन्द्रियारामो, मोघं पार्थ स जीवति ।३.१६।
यस् त्वात्मरतिर् एव स्याद् , आत्मतृप्तश्च मानवः ।
आत्मन्येव च संतुष्टस् , तस्य कार्यं न विद्यते ।३.१७।
नैव तस्य कृतेनार्थो, नाकृतेनेह कश्चन ।
न चास्य सर्वभूतेषु, कश्चिद् अर्थव्यपाश्रयः ।३.१८।
तस्माद् असक्तः सततं, कार्यं कर्म समाचर ।
असक्तो ह्याचरन् कर्म, परम् आप्नोति पूरुषः ।३.१९।
कर्मणैव हि संसिद्धिम् , आस्थिता जनकादयः ।
लोकसंग्रहमेवापि, संपश्यन् कर्तुम् अर्हसि ।३.२०।
यद् यद् आचरति श्रेष्ठस् , तत् तद् एवेतरो जनः ।
स यत् प्रमाणं कुरुते, लोकस् तद् अनुवर्तते ।३.२१।
न मे पार्थास्ति कर्तव्यं, त्रिषु लोकेषु किंचन ।
नानवाप्तम् अवाप्तव्यं, वर्त एव च कर्मणि ।३.२२।
यदि ह्यहं न वर्तेयं, जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते, मनुष्याः पार्थ सर्वशः ।३.२३।
उत्सीदेयुर् इमे लोका, न कुर्यां कर्म चेद् अहम्।
संकरस्य च कर्ता स्याम् , उपहन्याम् इमाः प्रजाः ।३.२४।
सक्ताः कर्मण्य् अविद्वांसो, यथा कुर्वन्ति भारत ।
कुर्याद् विद्वांस् तथासक्तश् , चिकीर्षुर् लोकसंग्रहम्
न बुद्धिभेदं जनयेद् , अज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।
जोषयेत् सर्वकर्माणि, विद्वान् युक्तः समाचरन् ।३.२६।
प्रकृतेः क्रियमाणानि, गुणैः कर्माणि सर्वशः ।
अहंकारविमूढात्मा, कर्ताहम् इति मन्यते ।३.२७।
तत्त्ववित् तु महाबाहो, गुणकर्मविभागयोः ।
गुणा गुणेषु वर्तन्त, इति मत्वा न सज्जते ।३.२८।
प्रकृतेर् गुणसंमूढाः, सज्जन्ते गुणकर्मसु ।
तान् अकृत्स्नविदो मन्दान् , कृत्स्नविन् न विचालयेत् ।३.२९
मयि सर्वाणि कर्माणि, संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।
निराशीर् निर्ममो भूत्वा, युध्यस्व विगतज्वरः ।३.३०।
ये मे मतम् इदं नित्यम् , अनुतिष्ठन्ति मानवाः ।
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो, मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ।३.३१।
ये त्वेतद् अभ्यसूयन्तो, नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।
सर्वज्ञानविमूढांस् तान् , विद्धि नष्टान् अचेतसः ।३.३२।
सदृशं चेष्टते स्वस्याः, प्रकृतेर् ज्ञानवान् अपि ।
प्रकृतिं यान्ति भूतानि, निग्रहः किं करिष्यति ।३.३३।

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे, रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।
तयोर् न वशम् आगच्छेत् , तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ।३.३४।
श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः, परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वधर्मे निधनं श्रेयः, परधर्मो भयावहः ।३.३५।
अर्जुन उवाच
अथ केन प्रयुक्तोऽयं, पापं चरति पूरुषः ।
अनिच्छन्न् अपि वार्ष्णेय, बलाद् इव नियोजितः ।३.३६।
श्रीभगवानुवाच
काम एष क्रोध एष, रजोगुणसमुद्भवः ।
महाशनो महापाप्मा, विद्ध्येनम् इह वैरिणम् ।३.३७।
धूमेनाव्रियते वह्निर् , यथादर्शो मलेन च ।
यथोल्बेनावृतो गर्भस् , तथा तेनेदम् आवृतम् ।३.३८।
आवृतं ज्ञानम् एतेन, ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।
कामरूपेण कौन्तेय, दुष्पूरेणानलेन च ।३.३९।
इन्द्रियाणि मनो बुद्धिर् , अस्याधिष्ठानम् उच्यते ।
एतैर् विमोहयत्य् एष, ज्ञानम् आवृत्य देहिनम् ।३.४०।
तस्मात् त्वम् इन्द्रियाण्यादौ, नियम्य भरतर्षभ ।
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं, ज्ञानविज्ञाननाशनम् ।३.४१।
इन्द्रियाणि पराण्याहुर् , इन्द्रियेभ्यः परं मनः ।
मनसस् तु परा बुद्धिर् , यो बुद्धेः परतस् तु सः ।३.४२।
एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा, संस्तभ्यात्मानम् आत्मना ।
जहि शत्रुं महाबाहो, कामरूपं दुरासदम् ।३.४३।

ॐ तत्सदिति कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः

४. ज्ञानकर्मसंन्यासयोगः

श्रीभगवानुवाच
इमं विवस्वते योगं, प्रोक्तवान् अहम्अव्ययम् ।
विवस्वान् मनवे प्राह, मनुर् इक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ।४.१।
एवं परम्पराप्राप्तम् , इमं राजर्षयो विदुः ।
स कालेनेह महता, योगो नष्टः परंतप ।४.२।
स एवायं मया तेऽद्य, योगः प्रोक्तः पुरातनः ।
भक्तोऽसि मे सखा चेति, रहस्यं ह्येतद् उत्तमम् ।४.३।
अर्जुन उवाच
अपरं भवतो जन्म, परं जन्म विवस्वतः ।
कथम् एतद् विजानीयां, त्वम् आदौ प्रोक्तवान् इति
श्रीभगवानुवाच
बहूनि मे व्यतीतानि, जन्मानि तव चार्जुन ।
तान्यहं वेद सर्वाणि, न त्वं वेत्थ परंतप ।४.५।
अजोऽपि सन्न् अव्ययात्मा, भूतानाम् ईश्वरोऽपि सन्
प्रकृतिं स्वाम् अधिष्ठाय, संभवाम्यात्ममायया ।४.६।
यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर् भवति भारत ।
अभ्युत्थानम् अधर्मस्य, तदात्मानं सृजाम्यहम् ।४.७।
परित्राणाय साधूनां, विनाशाय च दुष्कृताम् ।
धर्मसंस्थापनार्थाय, संभवामि युगे युगे ।४.८।
जन्म कर्म च मे दिव्यम् , एवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म, नैति माम् एति सोऽर्जुन ।४.९।
वीतरागभयक्रोधा, मन्मया माम् उपाश्रिताः ।
बहवो ज्ञानतपसा, पूता मद्भावम् आगताः ।४.१०।
ये यथा मां प्रपद्यन्ते, तांस् तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते, मनुष्याः पार्थ सर्वशः ।४.११।
काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं, यजन्त इह देवताः ।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके, सिद्धिर् भवति कर्मजा ।४.१२।
चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं, गुणकर्मविभागशः ।
तस्य कर्तारम् अपि मां, विद्ध्य् अकर्तारम् अव्ययम् ।४.१३।
न मां कर्माणि लिम्पन्ति, न मे कर्मफले स्पृहा ।
इति मां योऽभिजानाति, कर्मभिर् न स बध्यते ।४.१४।
एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म, पूर्वैर् अपि मुमुक्षुभिः ।

कुरु कर्मैव तस्मात् त्वं, पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ।४.१५।
किं कर्म किम् अकर्मेति, कवयोऽप्य् अत्र मोहिताः ।
तत् ते कर्म प्रवक्ष्यामि, यज् ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात्
कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं, बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
अकर्मणश्च बोद्धव्यं, गहना कर्मणो गतिः ।४.१७।
कर्मण्य् अकर्म यः पश्येद् , अकर्मणि च कर्म यः ।
स बुद्धिमान् मनुष्येषु, स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ।४.१८।
यस्य सर्वे समारम्भाः, कामसंकल्पवर्जिताः ।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं, तम् आहुः पण्डितं बुधाः ।४.१९।
त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं, नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
कर्मण्य् अभिप्रवृत्तोऽपि, नैव किंचित् करोति सः
निराशीर् यतचित्तात्मा, त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
शारीरं केवलं कर्म, कुर्वन् नाप्नोति किल्बिषम् ।४.२१।
यदृच्छालाभसंतुष्टो, द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ।
समः सिद्धाव् असिद्धौ च, कृत्वापि न निबध्यते ।४.२२।
गतसङ्गस्य मुक्तस्य, ज्ञानावस्थितचेतसः ।
यज्ञायाचरतः कर्म, समग्रं प्रविलीयते ।४.२३।
ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर् , ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं, ब्रह्मकर्मसमाधिना ।४.२४।
दैवम् एवापरे यज्ञं, योगिनः पर्युपासते ।
ब्रह्माग्नाव् अपरे यज्ञं, यज्ञेनैवोपजुह्वति ।४.२५।
श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्य् अन्ये, संयमाग्निषु जुह्वति ।
शब्दादीन् विषयान् अन्ये, इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ।४.२६।
सर्वाणीन्द्रियकर्माणि, प्राणकर्माणि चापरे ।
आत्मसंयमयोगाग्नौ, जुह्वति ज्ञानदीपिते ।४.२७।
द्रव्ययज्ञास् तपोयज्ञा, योगयज्ञास् तथापरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च, यतयः संशितव्रताः ।४.२८।
अपाने जुह्वति प्राणं, प्राणेऽपानं तथापरे ।
प्राणापानगती रुद्ध्वा, प्राणायामपरायणाः ।४.२९।
अपरे नियताहाराः, प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो, यज्ञक्षपितकल्मषाः ।४.३०।
यज्ञशिष्टामृतभुजो, यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
नायं लोकोऽस्त्य् अयज्ञस्य, कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ।४.३१।
एवं बहुविधा यज्ञा, वितता ब्रह्मणो मुखे ।
कर्मजान् विद्धि तान् सर्वान् , एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे
श्रेयान् द्रव्यमयाद् यज्ञाज् , ज्ञानयज्ञः परंतप ।
सर्वं कर्माखिलं पार्थ, ज्ञाने परिसमाप्यते ।४.३३।
तद् विद्धि प्रणिपातेन, परिप्रश्नेन सेवया ।
उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं, ज्ञानिनस् तत्त्वदर्शिनः ।४.३४।
यज् ज्ञात्वा न पुनर् मोहम् , एवं यास्यसि पाण्डव ।
येन भूतान्य् अशेषेण, द्रक्ष्यस्य् आत्मन्य् अथो मयि ।४.३५।
अपि चेद् असि पापेभ्यः, सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव, वृजिनं संतरिष्यसि ।४.३६।
यथैधांसि समिद्धोऽग्निर् , भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि, भस्मसात् कुरुते तथा ।४.३७।
न हि ज्ञानेन सदृशं, पवित्रम् इह विद्यते ।
तत् स्वयं योगसंसिद्धः, कालेनात्मनि विन्दति ।४.३८।
श्रद्धावाँल् लभते ज्ञानं, तत्परः संयतेन्द्रियः ।
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिम् , अचिरेणाधिगच्छति ।४.३९।
अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च, संशयात्मा विनश्यति ।
नायं लोकोऽस्ति न परो, न सुखं संशयात्मनः ।४.४०।
योगसंन्यस्तकर्माणं, ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
आत्मवन्तं न कर्माणि, निबध्नन्ति धनंजय ।४.४१।
तस्माद् अज्ञानसंभूतं, हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
छित्त्वैनं संशयं योगम् , आतिष्ठोत्तिष्ठ भारत ।४.४२।

ॐ तत्सदिति ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः

अथ पञ्चमोऽध्यायः

५. कर्मसंन्यासयोगः
अर्जुन उवाच
संन्यासं कर्मणां कृष्ण, पुनर् योगं च शंससि ।
यच्छ्रेय एतयोर् एकं, तन् मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ।५.१।
श्रीभगवानुवाच
संन्यासः कर्मयोगश्च, निःश्रेयसकराव् उभौ ।
तयोस् तु कर्मसंन्यासात् , कर्मयोगो विशिष्यते ।५.२।
ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी, यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो, सुखं बन्धात् प्रमुच्यते ।५.३।
सांख्ययोगौ पृथग्बालाः, प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
एकम् अप्य् आस्थितः सम्यग् , उभयोर् विन्दते फलम् ।५.४।
यत् सांख्यैः प्राप्यते स्थानं, तद् योगैर् अपि गम्यते ।
एकं सांख्यं च योगं च, यः पश्यति स पश्यति ।५.५।
संन्यासस् तु महाबाहो, दुःखम् आप्तुम् अयोगतः ।
योगयुक्तो मुनिर् ब्रह्म, नचिरेणाधिगच्छति ।५.६।
योगयुक्तो विशुद्धात्मा, विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
सर्वभूतात्मभूतात्मा, कुर्वन्न् अपि न लिप्यते ।५.७।
नैव किंचित् करोमीति, युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।
पश्यञ्शृण्वन् स्पृशञ्जिघ्रन् , अश्नन्गच्छन्स्वपञ् श्वसन्
प्रलपन् विसृजन् गृह्णन् , उन्मिषन् निमिषन्न् अपि ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु, वर्तन्त इति धारयन् ।५.९।
ब्रह्मण्य् आधाय कर्माणि, सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः
लिप्यते न स पापेन, पद्मपत्रम् इवाम्भसा ।५.१०।
कायेन मनसा बुद्ध्या, केवलैर् इन्द्रियैर् अपि ।
योगिनः कर्म कुर्वन्ति, सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ।५.११।
युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा, शान्तिम् आप्नोति नैष्ठिकीम् ।
अयुक्तः कामकारेण, फले सक्तो निबध्यते ।५.१२।
सर्वकर्माणि मनसा, संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
नवद्वारे पुरे देही, नैव कुर्वन् न कारयन् ।५.१३।
न कर्तृत्वं न कर्माणि, लोकस्य सृजति प्रभुः ।
न कर्मफलसंयोगं, स्वभावस् तु प्रवर्तते ।५.१४।
नादत्ते कस्यचित् पापं, न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं, तेन मुह्यन्ति जन्तवः ।५.१५।
ज्ञानेन तु तद् अज्ञानं, येषां नाशितम् आत्मनः ।
तेषाम् आदित्यवज् ज्ञानं, प्रकाशयति तत् परम् ।५.१६।
तद्बुद्धयस् तदात्मानस् , तन्निष्ठास् तत्परायणाः ।
गच्छन्त्य् अपुनरावृत्तिं, ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ।५.१७।
विद्याविनयसंपन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव श्वपाके च, पण्डिताः समदर्शिनः ।५.१८।
इहैव तैर् जितः सर्गो, येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म, तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः ।५.१९।
न प्रहृष्येत् प्रियं प्राप्य, नोद्विजेत् प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिर् असंमूढो, ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः ।५.२०।
बाह्यस्पर्शेष्व् असक्तात्मा, विन्दत्यात्मनि यत् सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा, सुखम् अक्षयम् अश्नुते ।५.२१।
ये हि संस्पर्शजा भोगा, दुःखयोनय एव ते ।
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय, न तेषु रमते बुधः ।५.२२।
शक्नोतीहैव यः सोढुं, प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।
कामक्रोधोद्भवं वेगं, स युक्तः स सुखी नरः ।५.२३।
योऽन्तः सुखोऽन्तरारामस् , तथान्तर् ज्योतिर् एव यः ।
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं, ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ।५.२४।
लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणम् , ऋषयः क्षीणकल्मषाः ।
छिन्नद्वैधा यतात्मानः, सर्वभूतहिते रताः ।५.२५।
कामक्रोधवियुक्तानां, यतीनां यतचेतसाम् ।
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं, वर्तते विदितात्मनाम् ।५.२६।
स्पर्शान् कृत्वा बहिर् बाह्यांश् , चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।
प्राणापानौ समौ कृत्वा, नासाभ्यन्तरचारिणौ ।५.२७।
यतेन्द्रियमनोबुद्धिर् , मुनिर् मोक्षपरायणः ।

विगतेच्छाभयक्रोधो, यः सदा मुक्त एव सः ।५.२८।
भोक्तारं यज्ञतपसां, सर्वलोकमहेश्वरम् ।
सुहृदं सर्वभूतानां, ज्ञात्वा मां शान्तिम् ऋच्छति ।५.२९।

ॐ तत्सदिति कर्मसंन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ षष्ठोऽध्यायः

६. आत्मसंयमयोगः

श्रीभगवानुवाच

अनाश्रितः कर्मफलं, कार्यं कर्म करोति यः ।
स संन्यासी च योगी च, न निरग्निर् न चाक्रियः ।६.१।
यं संन्यासम् इति प्राहुर् , योगं तं विद्धि पाण्डव ।
न ह्य् असंन्यस्तसंकल्पो, योगी भवति कश्चन ।६.२।
आरुरुक्षोर् मुनेर् योगं, कर्म कारणम् उच्यते ।
योगारूढस्य तस्यैव, शमः कारणम् उच्यते ।६.३।
यदा हि नेन्द्रियार्थेषु, न कर्मस्व् अनुषज्जते ।
सर्वसंकल्पसंन्यासी, योगारूढस् तदोच्यते ।६.४।
उद्धरेद् आत्मनात्मानं, नात्मानम् अवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुर् , आत्मैव रिपुर् आत्मनः ।६.५।
बन्धुर् आत्मात्मनस् तस्य, येनात्मैवात्मना जितः ।
अनात्मनस् तु शत्रुत्वे, वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ।।६.६।
जितात्मनः प्रशान्तस्य, परमात्मा समाहितः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु, तथा मानापमानयोः ।६.७।
ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा, कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।
युक्त इत्युच्यते योगी, समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।६.८।
सुहृन्मित्रार्युदासीन-मध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्व् अपि च पापेषु, समबुद्धिर् विशिष्यते ।६.९।
योगी युञ्जीत सततम् , आत्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा, निराशीर् अपरिग्रहः ।६.१०।
शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य, स्थिरम् आसनम् आत्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं, चैलाजिनकुशोत्तरम् ।६.११।
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा, यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद् , योगमात्मविशुद्धये ।६.१२।
समं कायशिरोग्रीवं, धारयन्न् अचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं, दिशश्चानवलोकयन् ।६.१३।
प्रशान्तात्मा विगतभीर् , ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो, युक्त आसीत मत्परः ।६.१४।
युञ्जन्न् एवं सदात्मानं, योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां, मत्संस्थाम् अधिगच्छति ।६.१५।
नात्यश्नतस् तु योगोऽस्ति, न चैकान्तम् अनश्नतः
न चाति स्वप्नशीलस्य, जाग्रतो नैव चार्जुन ।६.१६।
युक्ताहारविहारस्य, युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य, योगो भवति दुःखहा ।६.१७।
यदा विनियतं चित्तम् , आत्मन्य् एवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो, युक्त इत्य् उच्यते तदा ।६.१८।
यथा दीपो निवातस्थो, नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य, युञ्जतो योगम् आत्मनः ।६.१९।
यत्रोपरमते चित्तं, निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं, पश्यन्न् आत्मनि तुष्यति ।६.२०।
सुखम् आत्यन्तिकं यत् तद् , बुद्धिग्राह्यम् अतीन्द्रियम्।
वेत्ति यत्र न चैवायं, स्थितश् चलति तत्त्वतः ।६.२१।
यं लब्ध्वा चापरं लाभं, मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन् स्थितो न दुःखेन, गुरुणापि विचाल्यते ।६.२२।
तं विद्याद् दुःखसंयोग-वियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो, योगोऽनिर्विण्णचेतसा ।६.२३।
संकल्पप्रभवान् कामांस् , त्यक्त्वा सर्वान् अशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं, विनियम्य समन्ततः ।६.२४।
शनैः शनैर् उपरमेद् , बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा, न किंचिद् अपि चिन्तयेत् ।६.२५।

यतो यतो निश्चरति, मनश्चञ्चलम् अस्थिरम् ।
ततस् ततो नियम्यैतद् , आत्मन्येव वशं नयेत् ।६.२६।
प्रशान्तमनसं ह्येनं, योगिनं सुखम् उत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं, ब्रह्मभूतम् अकल्मषम् ।६.२७।
युञ्जन् एवं सदात्मानं, योगी विगतकल्मषः ।
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शम् , अत्यन्तं सुखम् अश्नुते ।६.२८।
सर्वभूतस्थम् आत्मानं, सर्वभूतानि चात्मनि ।
ईक्षते योगयुक्तात्मा, सर्वत्र समदर्शनः ।६.२९।
यो मां पश्यति सर्वत्र, सर्वं च मयि पश्यति ।
तस्याहं न प्रणश्यामि, स च मे न प्रणश्यति ।६.३०।
सर्वभूतस्थितं यो मां, भजत्य् एकत्वम् आस्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि, स योगी मयि वर्तते ।६.३१।
आत्मौपम्येन सर्वत्र, समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं, स योगी परमो मतः ।६.३२।
अर्जुन उवाच
योऽयं योगस् त्वया प्रोक्तः, साम्येन मधुसूदन ।
एतस्याहं न पश्यामि, चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम्
चञ्चलं हि मनः कृष्ण, प्रमाथि बलवद् दृढम् ।
तस्याहं निग्रहं मन्ये, वायोर् इव सुदुष्करम् ।६.३४।
श्रीभगवानुवाच
असंशयं महाबाहो, मनो दुर्निग्रहं चलम् ।
अभ्यासेन तु कौन्तेय, वैराग्येण च गृह्यते ।६.३५।
असंयतात्मना योगो, दुष्प्राप इति मे मतिः ।
वश्यात्मना तु यतता, शक्योऽवाप्तुम् उपायतः ।६.३६।
अर्जुन उवाच
अयतिः श्रद्धयोपेतो, योगाच् चलितमानसः ।
अप्राप्य योगसंसिद्धिं, कां गतिं कृष्ण गच्छति ।६.३७।
कच्चिन् नोभयविभ्रष्टश् , छिन्नाभ्रम् इव नश्यति ।
अप्रतिष्ठो महाबाहो, विमूढो ब्रह्मणः पथि ।६.३८।
एतन् मे संशयं कृष्ण, छेत्तुम् अर्हस्य् अशेषतः ।
त्वदन्यः संशयस्यास्य, छेत्ता न ह्य् उपपद्यते ।६.३९।
श्रीभगवानुवाच
पार्थ नैवेह नामुत्र, विनाशस् तस्य विद्यते ।
न हि कल्याणकृत् कश्चिद् , दुर्गतिं तात गच्छति ।६.४०।
प्राप्य पुण्यकृतां लोकान् , उषित्वा शाश्वतीः समाः ।
शुचीनां श्रीमतां गेहे, योगभ्रष्टोऽभिजायते ।६.४१।
अथवा योगिनाम् एव, कुले भवति धीमताम् ।
एतद्धि दुर्लभतरं, लोके जन्म यद् ईदृशम् ।६.४२।
तत्र तं बुद्धिसंयोगं, लभते पौर्वदेहिकम् ।
यतते च ततो भूयः, संसिद्धौ कुरुनन्दन ।६.४३।
पूर्वाभ्यासेन तेनैव, ह्रियते ह्य् अवशोऽपि सः ।
जिज्ञासुर् अपि योगस्य, शब्दब्रह्मातिवर्तते ।६.४४।
प्रयत्नाद् यतमानस् तु, योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस् , ततो याति परां गतिम् ।६.४५।
तपस्विभ्योऽधिको योगी, ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
कर्मिभ्यश् चाधिको योगी, तस्माद् योगी भवार्जुन ।६.४६।
योगिनाम् अपि सर्वेषां, मद्गतेनान्तरात्मना ।
श्रद्धावान् भजते यो मां, स मे युक्ततमो मतः ।६.४७।

ॐ तत्सदिति आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ।

अथ सप्तमोऽध्यायः

७. ज्ञानविज्ञानयोगः

श्रीभगवानुवाच
मय्य् आसक्तमनाः पार्थ, योगं युञ्जन् मदाश्रयः ।
असंशयं समग्रं मां, यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ।७.१।
ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानम् , इदं वक्ष्याम्य् अशेषतः ।
यज् ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज् , ज्ञातव्यम् अवशिष्यते
मनुष्याणां सहस्रेषु, कश्चिद् यतति सिद्धये ।

यतताम् अपि सिद्धानां, कश्चिन् मां वेत्ति तत्त्वतः ।७.३।
भूमिर् आपोऽनलो वायुः, खं मनो बुद्धिर् एव च ।
अहंकार इतीयं मे, भिन्ना प्रकृतिर् अष्टधा ।७.४।
अपरेयम् इतस् त्व् अन्यां, प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
जीवभूतां महाबाहो, ययेदं धार्यते जगत् ।७.५।
एतद्योनीनि भूतानि, सर्वाणीत्य् उपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगतः, प्रभवः प्रलयस् तथा ।७.६।
मत्तः परतरं नान्यत् , किंचिद् अस्ति धनंजय ।
मयि सर्वम् इदं प्रोतं, सूत्रे मणिगणा इव ।७.७।
रसोऽहम् अप्सु कौन्तेय, प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेष, शब्दः खे पौरुषं नृषु ।७.८।
पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च, तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु, तपश् चास्मि तपस्विषु ।७.९।
बीजं मां सर्वभूतानां, विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर् बुद्धिमताम् अस्मि, तेजस् तेजस्विनाम् अहम्
बलं बलवतां चाहं, कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु, कामोऽस्मि भरतर्षभ ।७.११।
ये चैव सात्त्विका भावा, राजसास् तामसाश्च ये
मत्त एवेति तान् विद्धि, न त्व् अहं तेषु ते मयि ।७.१२।
त्रिभिर् गुणमयैर् भावैर् , एभिः सर्वम् इदं जगत् ।
मोहितं नाभिजानाति, माम् एभ्यः परम् अव्ययम् ।७.१३।
दैवी ह्य् एषा गुणमयी, मम माया दुरत्यया ।
माम् एव ये प्रपद्यन्ते, मायाम् एतां तरन्ति ते ।७.१४।
न मां दुष्कृतिनो मूढाः, प्रपद्यन्ते नराधमाः ।
माययापहृतज्ञाना, आसुरं भावम् आश्रिताः ।७.१५।
चतुर्विधा भजन्ते मां, जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुर् अर्थार्थी, ज्ञानी च भरतर्षभ ।७.१६।
तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त, एकभक्तिर् विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थम् , अहं स च मम प्रियः ।७.१७।
उदाराः सर्व एवैते, ज्ञानी त्व् आत्मैव मे मतम् ।
आस्थितः स हि युक्तात्मा, माम् एवानुत्तमां गतिम्
बहूनां जन्मनाम् अन्ते, ज्ञानवान् मां प्रपद्यते ।
वासुदेवः सर्वम् इति, स महात्मा सुदुर्लभः ।७.१९।
कामैस् तैस्तैर् हृतज्ञानाः, प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
तं तं नियमम् आस्थाय, प्रकृत्या नियताः स्वया ।
यो यो यां यां तनुं भक्तः, श्रद्धयार्चितुम् इच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां, ताम् एव विदधाम्य् अहम्।७.२१।
स तया श्रद्धया युक्तस् , तस्याराधनम् ईहते ।
लभते च ततः कामान् , मयैव विहितान् हि तान् ।७.२२।
अन्तवत् तु फलं तेषां, तद् भवत्य् अल्पमेधसाम् ।
देवान् देवयजो यान्ति, मद्भक्ता यान्ति माम् अपि ।७.२३।
अव्यक्तं व्यक्तिम् आपन्नं, मन्यन्ते माम् अबुद्धयः ।
परं भावम् अजानन्तो, ममाव्ययम् अनुत्तमम् ।७.२४।
नाहं प्रकाशः सर्वस्य, योगमायासमावृतः ।
मूढोऽयं नाभिजानाति, लोको माम् अजम् अव्ययम् ।७.२५।
वेदाहं समतीतानि, वर्तमानानि चार्जुन ।
भविष्याणि च भूतानि, मां तु वेद न कश्चन ।७.२६।
इच्छाद्वेषसमुत्थेन, द्वन्द्वमोहेन भारत ।
सर्वभूतानि संमोहं, सर्गे यान्ति परंतप ।७.२७।
येषां त्व् अन्तगतं पापं, जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता, भजन्ते मां दृढव्रताः ।७.२८।
जरामरणमोक्षाय, माम् आश्रित्य यतन्ति ये ।
ते ब्रह्म तद् विदुः कृत्स्नम् , अध्यात्मं कर्म चाखिलम् ।
साधिभूताधिदैवं मां, साधियज्ञं च ये विदुः ।
प्रयाणकालेऽपि च मां, ते विदुर् युक्तचेतसः ।७.३०।

ॐ तत्सदिति ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अथ अष्टमोऽध्यायः

८. अक्षरब्रह्मयोगः

अर्जुन उवाच

किं तद् ब्रह्म किम् अध्यात्मं, किं कर्म पुरुषोत्तम ।
अधिभूतं च किं प्रोक्तम् , अधिदैवं किम् उच्यते ।८.१।
अधियज्ञः कथं कोऽत्र, देहेऽस्मिन् मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं, ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ।८.२।

श्रीभगवानुवाच

अक्षरं ब्रह्म परमं, स्वभावोऽध्यात्मम् उच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो, विसर्गः कर्मसंज्ञितः ।८.३।
अधिभूतं क्षरो भावः, पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहम् एवात्र, देहे देहभृतां वर ।८.४।
अन्तकाले च माम् एव, स्मरन् मुक्त्वा कलेवरम् ।
यः प्रयाति स मद्भावं, याति नास्त्य् अत्र संशयः ।८.५।
यं यं वापि स्मरन् भावं, त्यजत्य् अन्ते कलेवरम्
तं तं एवैति कौन्तेय, सदा तद्भावभावितः ।८.६।
तस्मात् सर्वेषु कालेषु, माम् अनुस्मर युध्य च ।
मय्य् अर्पितमनोबुद्धिर् , माम् एवैष्यस्य् असंशयम् ।८.७।
अभ्यासयोगयुक्तेन, चेतसा नान्यगामिना ।
परमं पुरुषं दिव्यं, याति पार्थानुचिन्तयन् ।८.८।
कविं पुराणम् अनुशासितारम्
अणोर् अणीयांसम् अनुस्मरेद् यः ।
सर्वस्य धातारम् अचिन्त्यरूपम्
आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।८.९।
प्रयाणकाले मनसाचलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
भ्रुवोर् मध्ये प्राणम् आवेश्य सम्यक्
स तं परं पुरुषम् उपैति दिव्यम् ।८.१०।
यद् अक्षरं वेदविदो वदन्ति
विशन्ति यद् यतयो वीतरागाः ।
यद् इच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत् ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ।८.११।
सर्वद्वाराणि संयम्य, मनो हृदि निरुध्य च ।
मूर्ध्न्य् आधायात्मनः प्राणम् , आस्थितो योगधारणाम् ।८.१२।
ओम् इत्य् एकाक्षरं ब्रह्म, व्याहरन् माम् अनुस्मरन्
यः प्रयाति त्यजन् देहं, स याति परमां गतिम् ।८.१३।
अनन्यचेताः सततं, यो मां स्मरति नित्यशः ।
तस्याहं सुलभः पार्थ, नित्ययुक्तस्य योगिनः ।८.१४।
माम् उपेत्य पुनर्जन्म, दुःखालयम् अशाश्वतम् ।
नाप्नुवन्ति महात्मानः, संसिद्धिं परमां गताः ।८.१५।
आब्रह्मभुवनाल् लोकाः, पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
माम् उपेत्य तु कौन्तेय, पुनर्जन्म न विद्यते ।८.१६।
सहस्रयुगपर्यन्तम् , अहर् यद् ब्रह्मणो विदुः ।
रात्रिं युगसहस्रान्तां, तेऽहोरात्रविदो जनाः ।८.१७।
अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः, प्रभवन्त्य् अहरागमे ।
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते, तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ।८.१८।
भूतग्रामः स एवायं, भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ, प्रभवत्य् अहरागमे ।८.१९।
परस् तस्मात् तु भावोऽन्यो, ऽव्यक्तोऽव्यक्तात् सनातनः ।
यः स सर्वेषु भूतेषु, नश्यत्सु न विनश्यति ।८.२०।
अव्यक्तोऽक्षर इत्य् उक्तस् , तम् आहुः परमां गतिम्
यं प्राप्य न निवर्तन्ते, तद् धाम परमं मम ।८.२१।
पुरुषः स परः पार्थ, भक्त्या लभ्यस् त्व् अनन्यया ।
यस्यान्तःस्थानि भूतानि, येन सर्वम् इदं ततम् ।८.२२।
यत्र काले त्व् अनावृत्तिम् , आवृत्तिं चैव योगिनः ।
प्रयाता यान्ति तं कालं, वक्ष्यामि भरतर्षभ ।८.२३।
अग्निर् ज्योतिर् अहः शुक्लः, षण्मासा उत्तरायणम् ।
तत्र प्रयाता गच्छन्ति, ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।८.२४।

धूमो रात्रिस् तथा कृष्णः, षण्मासा दक्षिणायनम् ।
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर् , योगी प्राप्य निवर्तते ।८.२५।
शुक्लकृष्णे गती ह्येते, जगतः शाश्वते मते ।
एकया यात्य् अनावृत्तिम् , अन्ययावर्तते पुनः ।८.२६।
नैते सृती पार्थ जानन् , योगी मुह्यति कश्चन ।
तस्मात् सर्वेषु कालेषु, योगयुक्तो भवार्जुन ।८.२७।
वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव
दानेषु यत् पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
अत्येति तत् सर्वम् इदं विदित्वा
योगी परं स्थानम् उपैति चाद्यम् ।८.२८।

ॐ तत्सदिति अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः

९. राजविद्याराजगुह्ययोगः

श्रीभगवानुवाच
इदं तु ते गुह्यतमं, प्रवक्ष्याम्य् अनसूयवे ।
ज्ञानं विज्ञानसहितं, यज् ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ।९.१।
राजविद्या राजगुह्यं, पवित्रम् इदम् उत्तमम् ।
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं, सुसुखं कर्तुम् अव्ययम् ।९.२।
अश्रद्दधानाः पुरुषा, धर्मस्यास्य परंतप ।
अप्राप्य मां निवर्तन्ते, मृत्युसंसारवर्त्मनि ।९.३।
मया ततम् इदं सर्वं, जगद् अव्यक्तमूर्तिना ।
मत्स्थानि सर्वभूतानि, न चाहं तेष्व् अवस्थितः ।९.४।
न च मत्स्थानि भूतानि, पश्य मे योगम् ऐश्वरम् ।
भूतभृन् न च भूतस्थो, ममात्मा भूतभावनः ।९.५।
यथाकाशस्थितो नित्यं, वायुः सर्वत्रगो महान् ।
तथा सर्वाणि भूतानि, मत्स्थानीत्य् उपधारय ।९.६।
सर्वभूतानि कौन्तेय, प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
कल्पक्षये पुनस् तानि, कल्पादौ विसृजाम्य् अहम्।९.७।
प्रकृतिं स्वाम् अवष्टभ्य, विसृजामि पुनः पुनः ।
भूतग्रामम् इमं कृत्स्नम् , अवशं प्रकृतेर् वशात् ।९.८।
न च मां तानि कर्माणि, निबध्नन्ति धनंजय ।
उदासीनवद् आसीनम् , असक्तं तेषु कर्मसु ।९.९।
मयाध्यक्षेण प्रकृतिः, सूयते सचराचरम् ।
हेतुनानेन कौन्तेय, जगद् विपरिवर्तते ।९.१०।
अवजानन्ति मां मूढा, मानुषीं तनुम् आश्रितम् ।
परं भावम् अजानन्तो, मम भूतमहेश्वरम् ।९.११।
मोघाशा मोघकर्माणो, मोघज्ञाना विचेतसः ।
राक्षसीम् आसुरीं चैव, प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ।९.१२।
महात्मानस् तु मां पार्थ, दैवीं प्रकृतिम् आश्रिताः ।
भजन्त्य् अनन्यमनसो, ज्ञात्वा भूतादिम् अव्ययम् ।९.१३
सततं कीर्तयन्तो मां, यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या, नित्ययुक्ता उपासते ।९.१४।
ज्ञानयज्ञेन चाप्य् अन्ये, यजन्तो माम् उपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन, बहुधा विश्वतोमुखम् ।९.१५।
अहं क्रतुर् अहं यज्ञः, स्वधाहम् अहम्औषधम् ।
मन्त्रोऽहम् अहम्एवाज्यम् , अहम्अग्निर् अहं हुतम्
पिताहम् अस्य जगतो, माता धाता पितामहः ।
वेद्यं पवित्रम् ओंकार, ऋक् साम यजुर् एव च ।९.१७।
गतिर् भर्ता प्रभुः साक्षी, निवासः शरणं सुहृत् ।
प्रभवः प्रलयः स्थानं, निधानं बीजम् अव्ययम् ।९.१८।
तपाम्य् अहम्अहं वर्षं, निगृह्णाम्य् उत्सृजामि च ।
अमृतं चैव मृत्युश्च, सद् असच् चाहम् अर्जुन ।९.१९।
त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
यज्ञैर् इष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
ते पुण्यम् आसाद्य सुरेन्द्रलोकम्

अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् ।९.२०।
ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
एवं त्रयीधर्मम् अनुप्रपन्ना
गतागतं कामकामा लभन्ते ।९.२१।
अनन्याश् चिन्तयन्तो मां, ये जनाः पर्युपासते ।
तेषां नित्याभियुक्तानां, योगक्षेमं वहाम्य् अहम्।९.२२।
येऽप्य् अन्यदेवता भक्ता, यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि माम् एव कौन्तेय, यजन्त्य् अविधिपूर्वकम्
अहं हि सर्वयज्ञानां, भोक्ता च प्रभुर् एव च ।
न तु माम् अभिजानन्ति, तत्त्वेनातश् च्यवन्ति ते ।९.२४।
यान्ति देवव्रता देवान् , पितृन् यान्ति पितृव्रताः ।
भूतानि यान्ति भूतेज्या, यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ।
पत्रं पुष्पं फलं तोयं, यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तद् अहं भक्त्युपहृतम् , अश्नामि प्रयतात्मनः ।९.२६।
यत् करोषि यद् अश्नासि, यज् जुहोषि ददासि यत् ।
यत् तपस्यसि कौन्तेय, तत् कुरुष्व मदर्पणम् ।९.२७।
शुभाशुभफलैर् एवं, मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।
संन्यासयोगयुक्तात्मा, विमुक्तो माम् उपैष्यसि ।९.२८।
समोऽहं सर्वभूतेषु, न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।
ये भजन्ति तु मां भक्त्या, मयि ते तेषु चाप्य् अहम्
अपि चेत् सुदुराचारो, भजते माम् अनन्यभाक् ।
साधुर् एव स मन्तव्यः, सम्यग् व्यवसितो हि सः ।९.३०।
क्षिप्रं भवति धर्मात्मा, शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।
कौन्तेय प्रतिजानीहि, न मे भक्तः प्रणश्यति ।९.३१।
मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य, येऽपि स्युः पापयोनयः ।
स्त्रियो वैश्यास् तथा शूद्रास् , तेऽपि यान्ति परां गतिम् ।९.३२।
किं पुनर् ब्राह्मणाः पुण्या, भक्ता राजर्षयस् तथा
अनित्यम् असुखं लोकम् , इमं प्राप्य भजस्व माम् ।९.३३।
मन्मना भव मद्भक्तो, मद्याजी मां नमस्कुरु ।
माम् एवैष्यसि युक्त्वैवम् , आत्मानं मत्परायणः ।९.३४।

ॐ तत्सदिति राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ।

अथ दशमोऽध्यायः

१०. विभूतियोगः

श्रीभगवानुवाच
भूय एव महाबाहो, शृणु मे परमं वचः ।
यत् तेऽहं प्रीयमाणाय, वक्ष्यामि हितकाम्यया ।१०.१।
न मे विदुः सुरगणाः, प्रभवं न महर्षयः ।
अहम्आदिर् हि देवानां, महर्षीणां च सर्वशः ।१०.२।
यो माम् अजम् अनादिं च, वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।
असंमूढः स मर्त्येषु, सर्वपापैः प्रमुच्यते ।१०.३।
बुद्धिर् ज्ञानम् असंमोहः, क्षमा सत्यं दमः शमः ।
सुखं दुःखं भवोऽभावो, भयं चाभयम् एव च ।१०.४।
अहिंसा समता तुष्टिस् , तपो दानं यशोऽयशः ।
भवन्ति भावा भूतानां, मत्त एव पृथग्विधाः ।१०.५।
महर्षयः सप्त पूर्वे, चत्वारो मनवस् तथा ।
मद्भावा मानसा जाता, येषां लोक इमाः प्रजाः ।१०.६।
एतां विभूतिं योगं च, मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।
सोऽविकम्पेन योगेन, युज्यते नात्र संशयः ।१०.७।
अहं सर्वस्य प्रभवो, मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।
इति मत्वा भजन्ते मां, बुधा भावसमन्विताः ।१०.८।
मच्चित्ता मद्गतप्राणा, बोधयन्तः परस्परम् ।,
कथयन्तश्च मां नित्यं, तुष्यन्ति च रमन्ति च ।१०.९।
तेषां सततयुक्तानां, भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोगं तं, येन माम् उपयान्ति ते ।१०.१०।
तेषाम् एवानुकम्पार्थम् , अहम्अज्ञानजं तमः ।
नाशयाम्य् आत्मभावस्थो, ज्ञानदीपेन भास्वता ।१०.११।

अर्जुन उवाच
परं ब्रह्म परं धाम, पवित्रं परमं भवान् ।
पुरुषं शाश्वतं दिव्यम् , आदिदेवम् अजं विभुम् ।१०.१२।
आहुस् त्वाम् ऋषयः सर्वे, देवर्षिर् नारदस् तथा ।
असितो देवलो व्यासः, स्वयं चैव ब्रवीषि मे ।१०.१३।
सर्वम् एतद् ऋतं मन्ये, यन् मां वदसि केशव ।
न हि ते भगवन् व्यक्तिं, विदुर् देवा न दानवाः ।१०.१४।
स्वयम् एवात्मनात्मानं, वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।
भूतभावन भूतेश, देवदेव जगत्पते ।१०.१५।
वक्तुम् अर्हस्य् अशेषेण, दिव्या ह्य् आत्मविभूतयः ।
याभिर् विभूतिभिर् लोकान् , इमांस् त्वं व्याप्य तिष्ठसि ।१०.१६।
कथं विद्याम् अहं योगिंस् , त्वां सदा परिचिन्तयन्
केषु केषु च भावेषु, चिन्त्योऽसि भगवन् मया
विस्तरेणात्मनो योगं, विभूतिं च जनार्दन ।
भूयः कथय तृप्तिर् हि, शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ।१०.१८।
श्रीभगवानुवाच
हन्त ते कथयिष्यामि, दिव्या ह्य् आत्मविभूतयः ।
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ, नास्त्य् अन्तो विस्तरस्य मे ।१०.१९।
अहम्आत्मा गुडाकेश, सर्वभूताशयस्थितः ।
अहम्आदिश्च मध्यं च, भूतानाम् अन्त एव च
आदित्यानाम् अहं विष्णुर् , ज्योतिषां रविर् अंशुमान्
मरीचिर् मरुताम् अस्मि, नक्षत्राणाम् अहं शशी ।१०.२१।
वेदानां सामवेदोऽस्मि, देवानाम् अस्मि वासवः ।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि, भूतानाम् अस्मि चेतना ।१०.२२।
रुद्राणां शंकरश् चास्मि, वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।
वसूनां पावकश् चास्मि, मेरुः शिखरिणाम् अहम्।१०.२३।
पुरोधसां च मुख्यं मां, विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।
सेनानीनाम् अहं स्कन्दः, सरसाम् अस्मि सागरः ।१०.२४।
महर्षीणां भृगुर् अहं, गिराम् अस्म्य् एकम् अक्षरम् ।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि, स्थावराणां हिमालयः ।१०.२५।
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां, देवर्षीणां च नारदः ।
गन्धर्वाणां चित्ररथः, सिद्धानां कपिलो मुनिः ।१०.२६।
उच्चैःश्रवसम् अश्वानां, विद्धि माम् अमृतोद्भवम् ।
ऐरावतं गजेन्द्राणां, नराणां च नराधिपम् ।१०.२७।
आयुधानाम् अहं वज्रं, धेनूनाम् अस्मि कामधुक् ।
प्रजनश् चास्मि कन्दर्पः, सर्पाणाम् अस्मि वासुकिः
अनन्तश् चास्मि नागानां, वरुणो यादसाम् अहम्।
पितृणाम् अर्यमा चास्मि, यमः संयमताम् अहम्
प्रह्लादश् चास्मि दैत्यानां, कालः कलयताम् अहम्।
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं, वैनतेयश्च पक्षिणाम् ।१०.३०।
पवनः पवताम् अस्मि, रामः शस्त्रभृताम् अहम्।
झषाणां मकरश् चास्मि, स्रोतसाम् अस्मि जाह्नवी ।१०.३१।
सर्गाणाम् आदिर् अन्तश्च, मध्यं चैवाहम् अर्जुन ।
अध्यात्मविद्या विद्यानां, वादः प्रवदताम् अहम्।१०.३२।
अक्षराणाम् अकारोऽस्मि, द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।
अहम्एवाक्षयः कालो, धाताहं विश्वतोमुखः ।१०.३३।
मृत्युः सर्वहरश्चाहम् , उद्भवश्च भविष्यताम् ।
कीर्तिः श्रीर् वाक् च नारीणां, स्मृतिर् मेधा धृतिः क्षमा
बृहत्साम तथा साम्नां, गायत्री छन्दसाम् अहम्।
मासानां मार्गशीर्षोऽहम् , ऋतूनां कुसुमाकरः ।१०.३५।
द्यूतं छलयताम् अस्मि, तेजस् तेजस्विनाम् अहम्
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि, सत्त्वं सत्त्ववताम् अहम्
वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि, पाण्डवानां धनंजयः ।
मुनीनाम् अप्य् अहं व्यासः, कवीनाम् उशना कविः
दण्डो दमयताम् अस्मि, नीतिर् अस्मि जिगीषताम्
मौनं चैवास्मि गुह्यानां, ज्ञानं ज्ञानवताम् अहम्।१०.३८।
यच् चापि सर्वभूतानां, बीजं तद् अहम्अर्जुन ।
न तद् अस्ति विना यत् स्यान् , मया भूतं चराचरम् ।१०.३९।
नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां, विभूतीनां परंतप ।

एष तूद्देशतः प्रोक्तो, विभूतेर् विस्तरो मया ।१०.४०।
यद् यद् विभूतिमत् सत्त्वं, श्रीमद् ऊर्जितम् एव वा ।
तत् तद् एवावगच्छ त्वं, मम तेजोऽंशसंभवम् ।१०.४१।
अथवा बहुनैतेन, किं ज्ञातेन तवार्जुन ।
विष्टभ्याहम् इदं कृत्स्नम् , एकांशेन स्थितो जगत्

ॐ तत्सदिति विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ।

अथ एकादशोऽध्यायः

११. विश्वरूपदर्शनयोगः

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं, गुह्यम् अध्यात्मसंज्ञितम् ।
यत् त्वयोक्तं वचस् तेन, मोहोऽयं विगतो मम
भवाप्ययौ हि भूतानां, श्रुतौ विस्तरशो मया ।
त्वत्तः कमलपत्राक्ष, माहात्म्यम् अपि चाव्ययम्
एवम् एतद् यथात्थ त्वम् , आत्मानं परमेश्वर ।
द्रष्टुम् इच्छामि ते रूपम् , ऐश्वरं पुरुषोत्तम ।११.३।
मन्यसे यदि तच् छक्यं, मया द्रष्टुम् इति प्रभो ।
योगेश्वर ततो मे त्वं, दर्शयात्मानम् अव्ययम्

श्रीभगवानुवाच

पश्य मे पार्थ रूपाणि, शतशोऽथ सहस्रशः ।
नानाविधानि दिव्यानि, नानावर्णाकृतीनि च ।११.५।
पश्यादित्यान् वसून् रुद्रान् , अश्विनौ मरुतस् तथा ।
बहून्य् अदृष्टपूर्वाणि, पश्याश्चर्याणि भारत ।११.६।
इहैकस्थं जगत् कृत्स्नं, पश्याद्य सचराचरम् ।
मम देहे गुडाकेश, यच् चान्यद् द्रष्टुम् इच्छसि ।११.७।
न तु मां शक्यसे द्रष्टुम् , अनेनैव स्वचक्षुषा ।
दिव्यं ददामि ते चक्षुः, पश्य मे योगम् ऐश्वरम् ।११.८।

संजय उवाच

एवम् उक्त्वा ततो राजन् , महायोगेश्वरो हरिः ।
दर्शयामास पार्थाय, परमं रूपम् ऐश्वरम् ।११.९।
अनेकवक्त्रनयनम् , अनेकाद्भुतदर्शनम् ।
अनेकदिव्याभरणं, दिव्यानेकोद्यतायुधम् ।११.१०।
दिव्यमाल्याम्बरधरं, दिव्यगन्धानुलेपनम् ।
सर्वाश्चर्यमयं देवम् , अनन्तं विश्वतोमुखम् ।११.११।
दिवि सूर्यसहस्रस्य, भवेद् युगपद् उत्थिता ।
यदि भाः सदृशी सा स्याद् , भासस् तस्य महात्मनः
तत्रैकस्थं जगत् कृत्स्नं, प्रविभक्तम् अनेकधा ।
अपश्यद् देवदेवस्य, शरीरे पाण्डवस् तदा ।११.१३।
ततः स विस्मयाविष्टो, हृष्टरोमा धनंजयः ।
प्रणम्य शिरसा देवं, कृताञ्जलिर् अभाषत

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस् तव देव देहे
सर्वांस् तथा भूतविशेषसंघान् ।
ब्रह्माणम् ईशं कमलासनस्थम्
ऋषींश्च सर्वान् उरगांश्च दिव्यान ।११.१५।
अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस् तवादिं
पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ।११.१६।
किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्
दीप्तानलार्कद्युतिम् अप्रमेयम् ।११.१७।
त्वम् अक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वम् अस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वम् अव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस् त्वं पुरुषो मतो मे ।११.१८।

अनादिमध्यान्तम् अनन्तवीर्यम्
अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वम् इदं तपन्तम् ।११.१९।
द्यावापृथिव्योर् इदम् अन्तरं हि
व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्ट्वाद्भुतं रूपम् उग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ।११.२०।
अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति
केचिद् भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्य् उक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः
स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ।११.२१।
रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश् चोष्मपाश्च ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघा
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश् चैव सर्वे ।११.२२।
रूपं महत् ते बहुवक्त्रनेत्रं
महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास् तथाऽहम्
नभःस्पृशं दीप्तम् अनेकवर्णं
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ।११.२४।
दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।
दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश जगन्निवास ।११.२५।
अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस् तथासौ
सहास्मदीयैर् अपि योधमुख्यैः ।११.२६।
वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति
दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।
केचिद् विलग्ना दशनान्तरेषु
संदृश्यन्ते चूर्णितैर् उत्तमाङ्गैः ।११.२७।
यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रम् एवाभिमुखा द्रवन्ति ।
तथा तवामी नरलोकवीरा
विशन्ति वक्त्राण्य् अभिविज्वलन्ति ।११.२८।
यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।
तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्
तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ।११.२९।
लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ताल्
लोकान् समग्रान् वदनैर् ज्वलद्भिः ।
तेजोभिर् आपूर्य जगत् समग्रं
भासस् तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ।११.३०।
आख्याहि मे को भवान् उग्ररूपो
नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।
विज्ञातुम् इच्छामि भवन्तम् आद्यं
न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ।११.३१।
श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत् प्रवृद्धो
लोकान् समाहर्तुम् इह प्रवृत्तः ।
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ।११.३२।

तस्मात् त्वम् उत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।
मयैवैते निहताः पूर्वम् एव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ।११.३३।

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यान् अपि योधवीरान् ।
मया हतांस् त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ।११.३४।

संजय उवाच

एतच् छ्रुत्वा वचनं केशवस्य
कृताञ्जलिर् वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ।११.३५।

अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
जगत् प्रहृष्यत्य् अनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ।११.३६।

कस्माच् च ते न नमेरन् महात्मन्
गरीयसे ब्रह्मणोऽप्य् आदिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास
त्वम् अक्षरं सद् असत् तत्परं यत् ।११.३७।

त्वम् आदिदेवः पुरुषः पुराणस्
त्वम् अस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वम् अनन्तरूप ।११.३८।

वायुर् यमोऽग्निर् वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस् त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।११.३९।

नमः पुरस्ताद् अथ पृष्ठतस् ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस् त्वं
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ।११.४०।

सखेति मत्वा प्रसभं यद् उक्तं
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं
मया प्रमादात् प्रणयेन वापि ।११.४१।

यच् चावहासार्थम् असत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्य् अच्युत तत्समक्षं
तत् क्षामये त्वाम् अहम्अप्रमेयम् ।११.४२।

पितासि लोकस्य चराचरस्य
त्वम् अस्य पूज्यश्च गुरुर् गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्य् अभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेऽप्य् अप्रतिमप्रभाव ।११.४३।

तस्मात् प्रणम्य प्रणिधाय कायं
प्रसादये त्वाम् अहम्ईशम् ईड्यम् ।
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः

प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ।११.४४।
अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।
तद् एव मे दर्शय देव रूपं
प्रसीद देवेश जगन्निवास ।११.४५।
किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तम्
इच्छामि त्वां द्रष्टुम् अहं तथैव ।
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ।११.४६।
श्रीभगवानुवाच
मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं
रूपं परं दर्शितम् आत्मयोगात् ।
तेजोमयं विश्वम् अनन्तम् आद्यं
यन् मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ।११.४७।
न वेदयज्ञाध्ययनैर् न दानैर्
न च क्रियाभिर् न तपोभिर् उग्रैः ।
एवंरूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ।११.४८।
मा ते व्यथा मा च विमूढभावो
दृष्ट्वा रूपं घोरम् ईदृङ्ममेदम् ।
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस् त्वं
तद् एव मे रूपम् इदं प्रपश्य ।११.४९।
संजय उवाच
इत्य् अर्जुनं वासुदेवस् तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।
आश्वासयामास च भीतम् एनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर् महात्मा ।११.५०।
अर्जुन उवाच
दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं, तव सौम्यं जनार्दन ।
इदानीम् अस्मि संवृत्तः, सचेताः प्रकृतिं गतः ।११.५१।
श्रीभगवानुवाच
सुदुर्दर्शम् इदं रूपं, दृष्टवानसि यन् मम ।
देवा अप्य् अस्य रूपस्य, नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ।
नाहं वेदैर् न तपसा, न दानेन न चेज्यया ।
शक्य एवंविधो द्रष्टुं, दृष्टवानसि मां यथा ।
भक्त्या त्व् अनन्यया शक्य, अहम्एवंविधोऽर्जुन ।
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन, प्रवेष्टुं च परंतप ।११.५४।
मत्कर्मकृन् मत्परमो, मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ।
निर्वैरः सर्वभूतेषु, यः स माम् एति पाण्डव

ॐ तत्सदिति विराट्रूपदर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः

अथ द्वादशोऽध्यायः

१२. भक्तियोगः

अर्जुन उवाच
एवं सततयुक्ता ये, भक्तास् त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्य् अक्षरम् अव्यक्तं, तेषां के योगवित्तमाः ।
श्रीभगवानुवाच
मय्य् आवेश्य मनो ये मां, नित्ययुक्ता उपासते ।
श्रद्धया परयोपेतास् , ते मे युक्ततमा मताः ।१२.२।
ये त्व् अक्षरम् अनिर्देश्यम् , अव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगम् अचिन्त्यं च, कूटस्थम् अचलं ध्रुवम् ।
संनियम्येन्द्रियग्रामं, सर्वत्र समबुद्धयः ।
ते प्राप्नुवन्ति माम् एव, सर्वभूतहिते रताः ।१२.४।
क्लेशोऽधिकतरस् तेषाम् , अव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर् दुःखं, देहवद्भिर् अवाप्यते ।

ये तु सर्वाणि कर्माणि, मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन, मां ध्यायन्त उपासते ।१२.६।
तेषाम् अहं समुद्धर्ता, मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि नचिरात् पार्थ, मय्य् आवेशितचेतसाम्
मय्येव मन आधत्स्व, मयि बुद्धिं निवेशय ।
निवसिष्यसि मय्येव, अत ऊर्ध्वं न संशयः ।१२.८।
अथ चित्तं समाधातुं, न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।
अभ्यासयोगेन ततो, माम् इच्छाप्तुं धनंजय ।
अभ्यासेऽप्य् असमर्थोऽसि, मत्कर्मपरमो भव ।
मदर्थम् अपि कर्माणि, कुर्वन् सिद्धिम् अवाप्स्यसि ।
अथैतद् अप्य् अशक्तोऽसि, कर्तुं मद्योगम् आश्रितः।
सर्वकर्मफलत्यागं, ततः कुरु यतात्मवान् ।१२.११।
श्रेयो हि ज्ञानम् अभ्यासाज् , ज्ञानाद् ध्यानं विशिष्यते ।
ध्यानात् कर्मफलत्यागस् , त्यागाच् छान्तिर् अनन्तरम् ।
अद्वेष्टा सर्वभूतानां, मैत्रः करुण एव च ।
निर्ममो निरहंकारः, समदुःखसुखः क्षमी ।१२.१३।
संतुष्टः सततं योगी, यतात्मा दृढनिश्चयः ।
मय्य् अर्पितमनोबुद्धिर् , यो मद्भक्तः स मे प्रियः ।१२.१४।
यस्मान् नोद्विजते लोको, लोकान् नोद्विजते च यः
हर्षामर्षभयोद्वेगैर् , मुक्तो यः स च मे प्रियः ।१२.१५।
अनपेक्षः शुचिर् दक्ष, उदासीनो गतव्यथः ।
सर्वारम्भपरित्यागी, यो मद्भक्तः स मे प्रियः ।१२.१६।
यो न हृष्यति न द्वेष्टि, न शोचति न काङ्क्षति ।
शुभाशुभपरित्यागी, भक्तिमान् यः स मे प्रियः ।
समः शत्रौ च मित्रे च, तथा मानापमानयोः ।
शीतोष्णसुखदुःखेषु, समः सङ्गविवर्जितः ।१२.१८।
तुल्यनिन्दास्तुतिर् मौनी, संतुष्टो येन केनचित् ।
अनिकेतः स्थिरमतिर् , भक्तिमान् मे प्रियो नरः
ये तु धर्म्यामृतम् इदं, यथोक्तं पर्युपासते ।
श्रद्दधाना मत्परमा, भक्तास् तेऽतीव मे प्रियाः

ॐ तत्सदिति भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

१३. क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः

श्रीभगवानुवाच

इदं शरीरं कौन्तेय, क्षेत्रम् इत्य् अभिधीयते ।
एतद् यो वेत्ति तं प्राहुः, क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ।१३.१।
क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि, सर्वक्षेत्रेषु भारत ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर् ज्ञानं, यत् तज् ज्ञानं मतं मम
तत् क्षेत्रं यच् च यादृक् च, यद्विकारि यतश्च यत् ।
स च यो यत्प्रभावश्च, तत् समासेन मे शृणु ।१३.३।
ऋषिभिर् बहुधा गीतं, छन्दोभिर् विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव, हेतुमद्भिर् विनिश्चितैः ।१३.४।
महाभूतान्य् अहंकारो, बुद्धिर् अव्यक्तम् एव च ।
इन्द्रियाणि दशैकं च, पञ्च चेन्द्रियगोचराः ।१३.५।
इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं, संघातश्चेतना धृतिः ।
एतत् क्षेत्रं समासेन, सविकारम् उदाहृतम् ।१३.६।
अमानित्वम् अदम्भित्वम् , अहिंसा क्षान्तिर् आर्जवम् ।
आचार्योपासनं शौचं, स्थैर्यम् आत्मविनिग्रहः ।१३.७।
इन्द्रियार्थेषु वैराग्यम् , अनहंकार एव च ।
जन्ममृत्युजराव्याधि-दुःखदोषानुदर्शनम् ।१३.८।
असक्तिर् अनभिष्वङ्गः, पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्यं च समचित्तत्वम् , इष्टानिष्टोपपत्तिषु ।१३.९।
मयि चानन्ययोगेन, भक्तिर् अव्यभिचारिणी ।
विविक्तदेशसेवित्वम् , अरतिर् जनसंसदि ।१३.१०।
अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं, तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज् ज्ञानम् इति प्रोक्तम् , अज्ञानं यद् अतोऽन्यथा
ज्ञेयं यत् तत् प्रवक्ष्यामि, यज् ज्ञात्वाऽमृतम् अश्नुते ।

अनादिमत् परं ब्रह्म, न सत् तन् नासद् उच्यते ।१३.१२।
सर्वतःपाणिपादं तत् , सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।
सर्वतःश्रुतिमल् लोके, सर्वम् आवृत्य तिष्ठति ।१३.१३।
सर्वेन्द्रियगुणाभासं, सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।
असक्तं सर्वभृच् चैव, निर्गुणं गुणभोक्तृ च ।१३.१४।
बहिर् अन्तश्च भूतानाम् , अचरं चरम् एव च ।
सूक्ष्मत्वात् तद् अविज्ञेयं, दूरस्थं चान्तिके च तत् ।१३.१५।
अविभक्तं च भूतेषु, विभक्तम् इव च स्थितम् ।
भूतभर्तृ च तज् ज्ञेयं, ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ।१३.१६।
ज्योतिषाम् अपि तज् ज्योतिस् , तमसः परम् उच्यते
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं, हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ।१३.१७।
इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं, ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।
मद्भक्त एतद् विज्ञाय, मद्भावायोपपद्यते ।१३.१८।
प्रकृतिं पुरुषं चैव, विद्ध्य् अनादी उभाव् अपि ।
विकारांश्च गुणांश्चैव, विद्धि प्रकृतिसंभवान् ।१३.१९।
कार्यकरणकर्तृत्वे, हेतुः प्रकृतिर् उच्यते ।
पुरुषः सुखदुःखानां, भोक्तृत्वे हेतुर् उच्यते ।१३.२०।
पुरुषः प्रकृतिस्थो हि, भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।
कारणं गुण सङ्गोऽस्य, सदसद्योनिजन्मसु ।१३.२१।
उपद्रष्टानुमन्ता च, भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।
परमात्मेति चाप्य् उक्तो, देहेऽस्मिन् पुरुषः परः
य एवं वेत्ति पुरुषं, प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि, न स भूयोऽभिजायते ।१३.२३।
ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति, केचिद् आत्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन, कर्मयोगेन चापरे ।१३.२४।
अन्ये त्व् एवम् अजानन्तः, श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरन्त्य् एव, मृत्युं श्रुतिपरायणाः ।१३.२५।
यावत् संजायते किंचित् , सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात् , तद् विद्धि भरतर्षभ ।१३.२६।
समं सर्वेषु भूतेषु, तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
विनश्यत्स्व् अविनश्यन्तं, यः पश्यति स पश्यति
समं पश्यन् हि सर्वत्र, समवस्थितम् ईश्वरम् ।
न हिनस्त्य् आत्मनात्मानं, ततो याति परां गतिम्
प्रकृत्यैव च कर्माणि, क्रियमाणानि सर्वशः ।
यः पश्यति तथात्मानम् , अकर्तारं स पश्यति ।१३.२९।
यदा भूतपृथग्भावम् , एकस्थम् अनुपश्यति ।
तत एव च विस्तारं, ब्रह्म संपद्यते तदा ।१३.३०।
अनादित्वान् निर्गुणत्वात् , परमात्मायम् अव्ययः ।
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय, न करोति न लिप्यते ।१३.३१।
यथा सर्वगतं सौक्ष्म्याद् , आकाशं नोपलिप्यते ।
सर्वत्रावस्थितो देहे, तथात्मा नोपलिप्यते ।१३.३२।
यथा प्रकाशयत्य् एकः, कृत्स्नं लोकम् इमं रविः ।
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं, प्रकाशयति भारत ।१३.३३।
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर् एवम् , अन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
भूतप्रकृतिमोक्षं च, ये विदुर् यान्ति ते परम् ।१३.३४।

ॐ तत्सदिति क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

१४. गुणत्रयविभागयोगः

श्रीभगवानुवाच
परं भूयः प्रवक्ष्यामि, ज्ञानानां ज्ञानम् उत्तमम् ।
यज् ज्ञात्वा मुनयः सर्वे, परां सिद्धिम् इतो गताः ।१४.१।
इदं ज्ञानम् उपाश्रित्य, मम साधर्म्यम् आगताः ।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते, प्रलये न व्यथन्ति च ।१४.२।
मम योनिर् महद् ब्रह्म, तस्मिन् गर्भं दधाम्य् अहम्।
संभवः सर्वभूतानां, ततो भवति भारत ।१४.३।
सर्वयोनिषु कौन्तेय, मूर्तयः संभवन्ति याः ।

तासां ब्रह्म महद् योनिर् , अहं बीजप्रदः पिता ।१४.४।
सत्त्वं रजस् तम इति, गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
निबध्नन्ति महाबाहो, देहे देहिनम् अव्ययम् ।१४.५।
तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् , प्रकाशकम् अनामयम् ।
सुखसङ्गेन बध्नाति, ज्ञानसङ्गेन चानघ ।१४.६।
रजो रागात्मकं विद्धि, तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।
तन् निबध्नाति कौन्तेय, कर्मसङ्गेन देहिनम् ।१४.७।
तमस् त्व् अज्ञानजं विद्धि, मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
प्रमादालस्यनिद्राभिस् , तन् निबध्नाति भारत ।१४.८।
सत्त्वं सुखे सञ्जयति, रजः कर्मणि भारत ।
ज्ञानम् आवृत्य तु तमः, प्रमादे सञ्जयत्य् उत ।१४.९।
रजस् तमश् चाभिभूय, सत्त्वं भवति भारत ।
रजः सत्त्वं तमश्चैव, तमः सत्त्वं रजस् तथा ।१४.१०।
सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् , प्रकाश उपजायते ।
ज्ञानं यदा तदा विद्याद् , विवृद्धं सत्त्वम् इत्य् उत ।१४.११।
लोभः प्रवृत्तिर् आरम्भः, कर्मणाम् अशमः स्पृहा ।
रजस्य् एतानि जायन्ते, विवृद्धे भरतर्षभ ।१४.१२।
अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च, प्रमादो मोह एव च ।
तमस्य् एतानि जायन्ते, विवृद्धे कुरुनन्दन ।१४.१३।
यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु, प्रलयं याति देहभृत् ।
तदोत्तमविदां लोकान् , अमलान् प्रतिपद्यते ।१४.१४।
रजसि प्रलयं गत्वा, कर्मसङ्गिषु जायते ।
तथा प्रलीनस् तमसि, मूढयोनिषु जायते ।१४.१५।
कर्मणः सुकृतस्याहुः, सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।
रजसस् तु फलं दुःखम् , अज्ञानं तमसः फलम् ।१४.१६।
सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञानं, रजसो लोभ एव च ।
प्रमादमोहौ तमसो, भवतोऽज्ञानम् एव च ।१४.१७।
ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था, मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः
जघन्यगुणवृत्तिस्था, अधो गच्छन्ति तामसाः ।१४.१८।
नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं, यदा द्रष्टानुपश्यति ।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति, मद्भावं सोऽधिगच्छति ।१४.१९।
गुणान् एतान् अतीत्य त्रीन् , देही देहसमुद्भवान् ।
जन्ममृत्युजरादुःखैर् , विमुक्तोऽमृतम् अश्नुते ।१४.२०।
अर्जुन उवाच
कैर् लिङ्गैस् त्रीन् गुणान् एतान् , अतीतो भवति प्रभो ।
किमाचारः कथं चैतांस् , त्रीन् गुणान् अतिवर्तते ।१४.२१।
श्रीभगवानुवाच
प्रकाशं च प्रवृत्तिं च, मोहम् एव च पाण्डव ।
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि, न निवृत्तानि काङ्क्षति ।१४.२२।
उदासीनवद् आसीनो, गुणैर् यो न विचाल्यते ।
गुणा वर्तन्त इत्य् एव, योऽवतिष्ठति नेङ्गते ।१४.२३।
समदुःखसुखः स्वस्थः, समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस् , तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ।१४.२४।
मानापमानयोस् तुल्यस् , तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।
सर्वारम्भपरित्यागी, गुणातीतः स उच्यते ।१४.२५।
मां च योऽव्यभिचारेण, भक्तियोगेन सेवते ।
स गुणान् समतीत्यैतान् , ब्रह्मभूयाय कल्पते ।१४.२६।
ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहम् , अमृतस्याव्ययस्य च ।
शाश्वतस्य च धर्मस्य, सुखस्यैकान्तिकस्य च ।१४.२७।

ॐ तत्सदिति गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

१५. पुरुषोत्तमयोगः
श्रीभगवानुवाच
ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम् , अश्वत्थं प्राहुर् अव्ययम् ।
छन्दांसि यस्य पर्णानि, यस् तं वेद स वेदवित् ।१५.१।
अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास् तस्य शाखा

गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः।
अधश्च मूलान्य् अनुसंततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ।१५.२।
न रूपम् अस्येह तथोपलभ्यते
नान्तो न चादिर् न च संप्रतिष्ठा ।
अश्वत्थम् एनं सुविरूढमूलम्
असङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ।१५.३।
ततः पदं तत् परिमार्गितव्यं
यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः ।
तम् एव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ।१५.४।
निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।
द्वन्द्वैर् विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्
गच्छन्त्य् अमूढाः पदम् अव्ययं तत् ।१५.५।
न तद् भासयते सूर्यो, न शशाङ्को न पावकः ।
यद् गत्वा न निवर्तन्ते, तद् धाम परमं मम ।१५.६।
ममैवांशो जीवलोके, जीवभूतः सनातनः ।
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि, प्रकृतिस्थानि कर्षति ।१५.७।
शरीरं यद् अवाप्नोति, यच् चाप्य् उत्क्रामतीश्वरः ।
गृहीत्वैतानि संयाति, वायुर् गन्धान् इवाशयात् ।१५.८।
श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च, रसनं घ्राणम् एव च ।
अधिष्ठाय मनश्चायं, विषयान् उपसेवते ।१५.९।
उत्क्रामन्तं स्थितं वापि, भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।
विमूढा नानुपश्यन्ति, पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ।१५.१०।
यतन्तो योगिनश्चैनं, पश्यन्त्य् आत्मन्य् अवस्थितम् ।
यतन्तोऽप्य् अकृतात्मानो, नैनं पश्यन्त्य् अचेतसः
यद् आदित्यगतं तेजो, जगद् भासयतेऽखिलम् ।
यच् चन्द्रमसि यच् चाग्नौ, तत् तेजो विद्धि मामकम् ।१५.१२।
गाम् आविश्य च भूतानि, धारयाम्य् अहम्ओजसा ।
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः, सोमो भूत्वा रसात्मकः ।१५.१३।
अहं वैश्वानरो भूत्वा, प्राणिनां देहम् आश्रितः ।
प्राणापानसमायुक्तः, पचाम्य् अन्नं चतुर्विधम् ।१५.१४।
सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो
मत्तः स्मृतिर् ज्ञानम् अपोहनं च ।
वेदैश्च सर्वैर् अहम्एव वेद्यो
वेदान्तकृद् वेदविद् एव चाहम् ।१५.१५।
द्वाव् इमौ पुरुषौ लोके, क्षरश्चाक्षर एव च ।
क्षरः सर्वाणि भूतानि, कूटस्थोऽक्षर उच्यते ।१५.१६।
उत्तमः पुरुषस् त्व् अन्यः, परमात्मेत्य् उदाहृतः ।
यो लोकत्रयम् आविश्य, बिभर्त्य् अव्यय ईश्वरः
यस्मात् क्षरम् अतीतोऽहम् , अक्षराद् अपि चोत्तमः ।
अतोऽस्मि लोके वेदे च, प्रथितः पुरुषोत्तमः ।१५.१८।
यो माम् एवम् असंमूढो, जानाति पुरुषोत्तमम् ।
स सर्वविद् भजति मां, सर्वभावेन भारत ।१५.१९।
इति गुह्यतमं शास्त्रम् , इदम् उक्तं मयाऽनघ ।
एतद् बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात् , कृतकृत्यश्च भारत ।१५.२०।

ॐ तत्सदिति पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ षोडशोऽध्यायः
१६. दैवासुरसंपद्विभागयोगः
श्रीभगवानुवाच
अभयं सत्त्वसंशुद्धिर् , ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।
दानं दमश्च यज्ञश्च, स्वाध्यायस् तप आर्जवम् ।१६.१।
अहिंसा सत्यम् अक्रोधस् , त्यागः शान्तिर् अपैशुनम् ।
दया भूतेष्व् अलोलुप्त्वं, मार्दवं ह्रीर् अचापलम् ।१६.२।

तेजः क्षमा धृतिः शौचम् , अद्रोहो नातिमानिता ।
भवन्ति संपदं दैवीम् , अभिजातस्य भारत ॥१६.३॥
दम्भो दर्पोऽभिमानश्च, क्रोधः पारुष्यम् एव च ।
अज्ञानं चाभिजातस्य, पार्थ संपदम् आसुरीम् ॥१६.४॥
दैवी संपद् विमोक्षाय, निबन्धायासुरी मता ।
मा शुचः संपदं दैवीम् , अभिजातोऽसि पाण्डव ॥१६.५॥
द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् , दैव आसुर एव च ।
दैवो विस्तरशः प्रोक्त, आसुरं पार्थ मे शृणु ॥१६.६॥
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च, जना न विदुर् आसुराः ।
न शौचं नापि चाचारो, न सत्यं तेषु विद्यते ॥१६.७॥
असत्यम् अप्रतिष्ठं ते, जगद् आहुर् अनीश्वरम् ।
अपरस्परसंभूतं, किम् अन्यत् कामहैतुकम् ॥१६.८॥
एतां दृष्टिम् अवष्टभ्य, नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
प्रभवन्त्य् उग्रकर्माणः, क्षयाय जगतोऽहिताः ॥१६.९॥
कामम् आश्रित्य दुष्पूरं, दम्भमानमदान्विताः ।
मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्राहान् , प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः
चिन्ताम् अपरिमेयां च, प्रलयान्ताम् उपाश्रिताः ।
कामोपभोगपरमा, एतावद् इति निश्चिताः ॥१६.११॥
आशापाशशतैर् बद्धाः, कामक्रोधपरायणाः ।
ईहन्ते कामभोगार्थम् , अन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥१६.१२॥
इदम् अद्य मया लब्धम् , इमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
इदम् अस्तीदम् अपि मे, भविष्यति पुनर् धनम् ॥१६.१३॥
असौ मया हतः शत्रुर् , हनिष्ये चापरान् अपि ।
ईश्वरोऽहम् अहं भोगी, सिद्धोऽहं बलवान् सुखी
आढ्योऽभिजनवान् अस्मि, कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य, इत्य् अज्ञानविमोहिताः ॥१६.१५॥
अनेकचित्तविभ्रान्ता, मोहजालसमावृताः ।
प्रसक्ताः कामभोगेषु, पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥१६.१६॥
आत्मसंभाविताः स्तब्धा, धनमानमदान्विताः ।
यजन्ते नामयज्ञैस् ते, दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥१६.१७॥
अहंकारं बलं दर्पं, कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
माम् आत्मपरदेहेषु, प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥१६.१८॥
तान् अहं द्विषतः क्रूरान् , संसारेषु नराधमान् ।
क्षिपाम्य् अजस्रम् अशुभान् , आसुरीष्व् एव योनिषु ॥१६.१९॥
आसुरीं योनिम् आपन्ना, मूढा जन्मनि जन्मनि ।
माम् अप्राप्यैव कौन्तेय, ततो यान्त्य् अधमां गतिम्
त्रिविधं नरकस्येदं, द्वारं नाशनम् आत्मनः ।
कामः क्रोधस् तथा लोभस् , तस्माद् एतत् त्रयं त्यजेत्
एतैर् विमुक्तः कौन्तेय, तमोद्वारैस् त्रिभिर् नरः ।
आचरत्य् आत्मनः श्रेयस् , ततो याति परां गतिम् ॥१६.२२॥
यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य, वर्तते कामकारतः ।
न स सिद्धिम् अवाप्नोति, न सुखं न परां गतिम् ॥१६.२३॥
तस्माच् छास्त्रं प्रमाणं ते, कार्याकार्यव्यवस्थितौ
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं, कर्म कर्तुम् इहार्हसि ॥१६.२४॥

ॐ तत्सदिति दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः

अथ सप्तदशोऽध्यायः

१७. श्रद्धात्रयविभागयोगः

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिम् उत्सृज्य, यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण, सत्त्वम् आहो रजस् तमः

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा, देहिनां सा स्वभावजा ।
सात्त्विकी राजसी चैव, तामसी चेति तां शृणु ॥१७.२॥
सत्त्वानुरूपा सर्वस्य, श्रद्धा भवति भारत ।
श्रद्धामयोऽयं पुरुषो, यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥१७.३॥
यजन्ते सात्त्विका देवान् , यक्षरक्षांसि राजसाः ।
प्रेतान् भूतगणांश् चान्ये, यजन्ते तामसा जनाः
अशास्त्रविहितं घोरं, तप्यन्ते ये तपो जनाः ।

दम्भाहंकारसंयुक्ताः, कामरागबलान्विताः ।१७.५।
कर्षयन्तः शरीरस्थं, भूतग्रामम् अचेतसः ।
मां चैवान्तःशरीरस्थं, तान् विद्ध्य् आसुरनिश्चयान् ।१७.६।
आहारस् त्व् अपि सर्वस्य, त्रिविधो भवति प्रियः ।
यज्ञस् तपस् तथा दानं, तेषां भेदम् इमं शृणु ।१७.७।
आयुःसत्त्वबलारोग्य-सुखप्रीतिविवर्धनाः ।
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या, आहाराः सात्त्विकप्रियाः
कट्वम्ललवणात्युष्ण-तीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ।
आहारा राजसस्येष्टा, दुःखशोकामयप्रदाः ।१७.९।
यातयामं गतरसं, पूति पर्युषितं च यत्
उच्छिष्टम् अपि चामेध्यं, भोजनं तामसप्रियम् ।१७.१०।
अफलाकाङ्क्षिभिर् यज्ञो, विधिदृष्टो य इज्यते ।
यष्टव्यम् एवेति मनः, समाधाय स सात्त्विकः ।१७.११।
अभिसन्धाय तु फलं, दम्भार्थम् अपि चैव यत् ।
इज्यते भरतश्रेष्ठ, तं यज्ञं विद्धि राजसम् ।१७.१२।
विधिहीनम् असृष्टान्नं, मन्त्रहीनम् अदक्षिणम् ।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं, तामसं परिचक्षते ।१७.१३।
देवद्विजगुरुप्राज्ञ-पूजनं शौचम् आर्जवम् ।
ब्रह्मचर्यम् अहिंसा च, शारीरं तप उच्यते ।१७.१४।
अनुद्वेगकरं वाक्यं, सत्यं प्रियहितं च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव, वाङ्मयं तप उच्यते ।१७.१५।
मनःप्रसादः सौम्यत्वं, मौनम् आत्मविनिग्रहः ।
भावसंशुद्धिर् इत्य् एतत् , तपो मानसम् उच्यते ।१७.१६।
श्रद्धया परया तप्तं, तपस् तत् त्रिविधं नरैः ।
अफलाकाङ्क्षिभिर् युक्तैः, सात्त्विकं परिचक्षते
सत्कारमानपूजार्थं, तपो दम्भेन चैव यत् ।
क्रियते तद् इह प्रोक्तं, राजसं चलम् अध्रुवम् ।१७.१८।
मूढग्राहेणात्मनो यत् , पीडया क्रियते तपः ।
परस्योत्सादनार्थं वा, तत् तामसम् उदाहृतम् ।१७.१९।
दातव्यम् इति यद् दानं, दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च, तद् दानं सात्त्विकं स्मृतम् ।**१७.२०।**
यत् तु प्रत्युपकारार्थं, फलम् उद्दिश्य वा पुनः।
दीयते च परिक्लिष्टं, तद् दानं राजसं स्मृतम् ।
अदेशकाले यद् दानम् , अपात्रेभ्यश्च दीयते ।
असत्कृतम् अवज्ञातं, तत् तामसम् उदाहृतम् ।१७.२२।
ॐ तत् सद् इति निर्देशो, ब्रह्मणस् त्रिविधः स्मृतः
ब्राह्मणास् तेन वेदाश्च, यज्ञाश्च विहिताः पुरा
तस्माद् ओम् इत्य् उदाहृत्य, यज्ञदानतपःक्रियाः ।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः, सततं ब्रह्मवादिनाम् ।१७.२४।
तद् इत्य् अनभिसंधाय, फलं यज्ञतपःक्रियाः ।
दानक्रियाश्च विविधाः, क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः
सद्भावे साधुभावे च, सद् इत्य् एतत् प्रयुज्यते ।
प्रशस्ते कर्मणि तथा, सच्छब्दः पार्थ युज्यते ।१७.२६।
यज्ञे तपसि दाने च, स्थितिः सद् इति चोच्यते ।
कर्म चैव तदर्थीयं, सद् इत्य् एवाभिधीयते ।१७.२७।
अश्रद्धया हुतं दत्तं, तपस् तप्तं कृतं च यत् ।
असद् इत्य् उच्यते पार्थ, न च तत् प्रेत्य नो इह

ॐ तत्सदिति श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः

१८. मोक्षसंन्यासयोगः

अर्जुन उवाच
संन्यासस्य महाबाहो, तत्त्वम् इच्छामि वेदितुम् ।
त्यागस्य च हृषीकेश, पृथक् केशिनिषूदन ।१८.१।
श्रीभगवानुवाच
काम्यानां कर्मणां न्यासं, संन्यासं कवयो विदुः ।
सर्वकर्मफलत्यागं, प्राहुस् त्यागं विचक्षणाः ।१८.२।

त्याज्यं दोषवद् इत्य् एके, कर्म प्राहुर् मनीषिणः ।
यज्ञदानतपःकर्म, न त्याज्यम् इति चापरे ।१८.३।
निश्चयं शृणु मे तत्र, त्यागे भरतसत्तम ।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र, त्रिविधः संप्रकीर्तितः ।१८.४।
यज्ञदानतपःकर्म, न त्याज्यं कार्यम् एव तत् ।
यज्ञो दानं तपश्चैव, पावनानि मनीषिणाम्
एतान्य् अपि तु कर्माणि, सङ्गं त्यक्त्वा फलानि च
कर्तव्यानीति मे पार्थ, निश्चितं मतम् उत्तमम् ।१८.६।
नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।
मोहात् तस्य परित्यागस् , तामसः परिकीर्तितः ।।
दुःखम् इत्येव यत् कर्म, कायक्लेशभयात् त्यजेत् ।
स कृत्वा राजसं त्यागं, नैव त्यागफलं लभेत् ।१८.८।
कार्यम् इत्येव यत् कर्म, नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव, स त्यागः सात्त्विको मतः ।।
न द्वेष्ट्य् अकुशलं कर्म, कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो, मेधावी छिन्नसंशयः ।१८.१०।
न हि देहभृता शक्यं, त्यक्तुं कर्माण्य् अशेषतः ।
यस् तु कर्मफलत्यागी, स त्यागीत्य् अभिधीयते ।।
अनिष्टम् इष्टं मिश्रं च, त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्य् अत्यागिनां प्रेत्य, न तु संन्यासिनां क्वचित् ।।
पञ्चैतानि महाबाहो, कारणानि निबोध मे ।
सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि, सिद्धये सर्वकर्मणाम् ।।
अधिष्ठानं तथा कर्ता, करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा, दैवं चैवात्र पञ्चमम् ।१८.१४।
शरीरवाङ्मनोभिर् यत् , कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा, पञ्चैते तस्य हेतवः ।१८.१५।
तत्रैवं सति कर्तारम् , आत्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्य् अकृतबुद्धित्वान् , न स पश्यति दुर्मतिः ।१८.१६।
यस्य नाहंकृतो भावो, बुद्धिर् यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमाँल् लोकान् , न हन्ति न निबध्यते ।।
ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता, त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति, त्रिविधः कर्मसंग्रहः ।१८.१८।
ज्ञानं कर्म च कर्ता च, त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसंख्याने, यथावच् छृणु तान्य् अपि ।।
सर्वभूतेषु येनैकं, भावम् अव्ययम् ईक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु, तज् ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ।२०।
पृथक्त्वेन तु यज् ज्ञानं, नानाभावान् पृथग्विधान्
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु, तज् ज्ञानं विद्धि राजसम् ।२१।
यत् तु कृत्स्नवद् एकस्मिन् , कार्ये सक्तम् अहैतुकम्
अतत्त्वार्थवद् अल्पं च, तत् तामसम् उदाहृतम् ।२२।
नियतं सङ्गरहितम् , अरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म, यत् तत् सात्त्विकम् उच्यते ।२३।
यत् तु कामेप्सुना कर्म, साहंकारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं, तद् राजसम् उदाहृतम् ।१८.२४।
अनुबन्धं क्षयं हिंसाम् , अनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहाद् आरभ्यते कर्म, यत् तत् तामसम् उच्यते ।२५।
मुक्तसङ्गोऽनहंवादी, धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्ध्यसिद्ध्योर् निर्विकारः, कर्ता सात्त्विक उच्यते ।२६।
रागी कर्मफलप्रेप्सुर् , लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता, राजसः परिकीर्तितः ।२७।
अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः, शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।
विषादी दीर्घसूत्री च, कर्ता तामस उच्यते ।१८.२८।
बुद्धेर् भेदं धृतेश् चैव, गुणतस् त्रिविधं शृणु ।
प्रोच्यमानम् अशेषेण, पृथक्त्वेन धनंजय ।२९।
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च, कार्याकार्ये भयाभये ।
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति, बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी ।३०।
यया धर्मम् अधर्मं च, कार्यं चाकार्यम् एव च ।

अयथावत् प्रजानाति, बुद्धिः सा पार्थ राजसी ।३१।
अधर्मं धर्मम् इति या, मन्यते तमसावृता ।
सर्वार्थान् विपरीतांश्च, बुद्धिः सा पार्थ तामसी ।१८.३२।
धृत्या यया धारयते, मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।
योगेनाव्यभिचारिण्या, धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी ।३३।
यया तु धर्मकामार्थान् , धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी, धृतिः सा पार्थ राजसी ।३४।
यया स्वप्नं भयं शोकं, विषादं मदम् एव च ।
न विमुञ्चति दुर्मेधा, धृतिः सा पार्थ तामसी ।३५।
सुखं त्व् इदानीं त्रिविधं, शृणु मे भरतर्षभ ।
अभ्यासाद् रमते यत्र, दुःखान्तं च निगच्छति ।३६।
यत् तद् अग्रे विषम् इव, परिणामेऽमृतोपमम् ।
तत् सुखं सात्त्विकं प्रोक्तम् , आत्मबुद्धिप्रसादजम् ॥
विषयेन्द्रियसंयोगाद् , यत् तद् अग्रेऽमृतोपमम् ।
परिणामे विषम् इव, तत् सुखं राजसं स्मृतम् ।३८।
यद् अग्रे चानुबन्धे च, सुखं मोहनम् आत्मनः ।
निद्रालस्यप्रमादोत्थं, तत् तामसम् उदाहृतम् ।३९।
न तद् अस्ति पृथिव्यां वा, दिवि देवेषु वा पुनः ।
सत्त्वं प्रकृतिजैर् मुक्तं, यद् एभिः स्यात् त्रिभिर् गुणैः ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां, शूद्राणां च परंतप ।
कर्माणि प्रविभक्तानि, स्वभावप्रभवैर् गुणैः ।४१।
शमो दमस् तपः शौचं, क्षान्तिर् आर्जवम् एव च ।
ज्ञानं विज्ञानम् आस्तिक्यं, ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ।४२।
शौर्यं तेजो धृतिर् दाक्ष्यं, युद्धे चाप्य् अपलायनम् ॥
दानम् ईश्वरभावश्च, क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ।४३।
कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं, वैश्यकर्म स्वभावजम् ।
परिचर्यात्मकं कर्म, शूद्रस्यापि स्वभावजम् ।१८.४४।
स्वे स्वे कर्मण्य् अभिरतः, संसिद्धिं लभते नरः ।
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं, यथा विन्दति तच् छृणु ।४५।
यतः प्रवृत्तिर् भूतानां, येन सर्वम् इदं ततम् ।
स्वकर्मणा तम् अभ्यर्च्य, सिद्धिं विन्दति मानवः ।४६।
श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः, परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।
स्वभावनियतं कर्म, कुर्वन् नाप्नोति किल्बिषम् ।४७।
सहजं कर्म कौन्तेय, सदोषम् अपि न त्यजेत् ।
सर्वारम्भा हि दोषेण, धूमेनाग्निर् इवावृताः ।१८.४८।
असक्तबुद्धिः सर्वत्र, जितात्मा विगतस्पृहः ।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां, संन्यासेनाधिगच्छति ।४९।
सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म, तथाप्नोति निबोध मे ।
समासेनैव कौन्तेय, निष्ठा ज्ञानस्य या परा ।५०।
बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो, धृत्यात्मानं नियम्य च ।
शब्दादीन् विषयांस् त्यक्त्वा, रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥
विविक्तसेवी लघ्वाशी, यतवाक्कायमानसः ।
ध्यानयोगपरो नित्यं, वैराग्यं समुपाश्रितः ।१८.५२।
अहंकारं बलं दर्पं, कामं क्रोधं परिग्रहम् ।
विमुच्य निर्ममः शान्तो, ब्रह्मभूयाय कल्पते ।५३।
ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा, न शोचति न काङ्क्षति ।
समः सर्वेषु भूतेषु, मद्भक्तिं लभते पराम् ।१८.५४।
भक्त्या माम् अभिजानाति, यावान् यश् चास्मि तत्त्वतः।
ततो माम् तत्त्वतो ज्ञात्वा, विशते तदनन्तरम् ।१८.५५।
सर्वकर्माण्य् अपि सदा, कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादाद् अवाप्नोति, शाश्वतं पदम् अव्ययम् ।५६।
चेतसा सर्वकर्माणि, मयि संन्यस्य मत्परः ।
बुद्धियोगम् उपाश्रित्य, मच्चित्तः सततं भव ।५७।
मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि, मत्प्रसादात् तरिष्यसि ।
अथ चेत् त्वम् अहंकारान् , न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥
यद् अहंकारम् आश्रित्य, न योत्स्य इति मन्यसे ।
मिथ्यैष व्यवसायस् ते, प्रकृतिस् त्वां नियोक्ष्यति ॥

स्वभावजेन कौन्तेय, निबद्धः स्वेन कर्मणा ।
कर्तुं नेच्छसि यन् मोहात् , करिष्यस्य् अवशोऽपि तत् ॥
ईश्वरः सर्वभूतानां, हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन् सर्वभूतानि, यन्त्रारूढानि मायया ।६१।
तम् एव शरणं गच्छ, सर्वभावेन भारत ।
तत्प्रसादात् परां शान्तिं, स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ।६२।
इति ते ज्ञानम् आख्यातं, गुह्याद् गुह्यतरं मया ।
विमृश्यैतद् अशेषेण, यथेच्छसि तथा कुरु ।६३।
सर्वगुह्यतमं भूयः, शृणु मे परमं वचः ।
इष्टोऽसि मे दृढम् इति, ततो वक्ष्यामि ते हितम् ।६४।
मन्मना भव मद्भक्तो, मद्याजी मां नमस्कुरु ।
माम् एवैष्यसि सत्यं ते, प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ।६५।
सर्वधर्मान् परित्यज्य, मामेकं शरणं व्रज ।
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो, मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।१८.६६।
इदं ते नातपस्काय, नाभक्ताय कदाचन ।
न चाशुश्रूषवे वाच्यं, न च मां योऽभ्यसूयति ।६७।
य इमं परमं गुह्यं, मद्भक्तेष्व् अभिधास्यति ।
भक्तिं मयि परां कृत्वा, माम् एवैष्यत्य् असंशयः ।६८।
न च तस्मान् मनुष्येषु, कश्चिन् मे प्रियकृत्तमः ।
भविता न च मे तस्माद् , अन्यः प्रियतरो भुवि ।६९।
अध्येष्यते च य इमं, धर्म्यं संवादम् आवयोः ।
ज्ञानयज्ञेन तेनाहम् , इष्टः स्याम् इति मे मतिः ।७०।
श्रद्धावान् अनसूयश्च, शृणुयाद् अपि यो नरः ।
सोऽपि मुक्तः शुभाँल् लोकान् , प्राप्नुयात् पुण्यकर्मणाम्
कच्चिद् एतच् छ्रुतं पार्थ, त्वयैकाग्रेण चेतसा ।
कच्चिद् अज्ञानसंमोहः, प्रनष्टस् ते धनंजय ।१८.७२।
अर्जुन उवाच
नष्टो मोहः स्मृतिर् लब्धा, त्वत्प्रसादान् मयाऽच्युत ।
स्थितोऽस्मि गतसंदेहः, करिष्ये वचनं तव ।१८.७३।
संजय उवाच
इत्य् अहं वासुदेवस्य, पार्थस्य च महात्मनः ।
संवादम् इमम् अश्रौषम् , अद्भुतं रोमहर्षणम् ।१८.७४।
व्यासप्रसादाच् छ्रुतवान् , एतद् गुह्यम् अहं परम् ।
योगं योगेश्वरात् कृष्णात् , साक्षात् कथयतः स्वयम्
राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य, संवादम् इमम् अद्भुतम् ।
केशवार्जुनयोः पुण्यं, हृष्यामि च मुहुर् मुहुः ।१८.७६।
तच् च संस्मृत्य संस्मृत्य, रूपम् अत्यद्भुतं हरेः ।
विस्मयो मे महान् राजन् , हृष्यामि च पुनः पुनः ।७७।
यत्र योगेश्वरः कृष्णो, यत्र पार्थो धनुर्धरः ।
तत्र श्रीर् विजयो भूतिर् , ध्रुवा नीतिर् मतिर् मम ।७८।

ॐ तत्सदिति मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ।
हरिः ॐ तत्सत् , हरिः ॐ तत्सत् , हरिः ॐ तत्सत्
श्रीकृष्णार्पणं अस्तु, शुभं भूयात्

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं, पूर्णात् पूर्णमुदच्यते
पूर्णस्य पूर्णमादाय, पूर्णमेवाशिष्यते
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः